

Pedagogika dersinden umumy okuwyň beýany

Mowzuk: Gündogaryň beýik danalarynyň pedagogik garaýyşlary.

Sapagyň maksady: ýaş nesli gündogaryň danalary we olaryň ylmy işleri bilen çuňňur tanyşdyrmak.

Meýilnama:

1. Döwrüň aýratynlygy. Mekdepler we medreseler. Hoja Ahmet Ýasawy. Onuň “Hikmetleriniň” pedagogik ähmiýeti.
2. Horezmi, onuň eserleriniň terbiýeçilik ähmiýeti.
3. Farabi. Terjimeçilik işleriniň pedagogik ähmiýeti.
4. Biruni, onuň eserleriniň terbiýeçilik ähmiýeti.
5. Abu-Ali Ibn Sina (Awissena) Onuň ensiklopedik eserleriniň terbiýeçilik ähmiýeti.
6. „Kowusnama“, „Gorkut Ata“, „Oguznama“ eserlerinde edep-terbiýe barada.

Edebiýat:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. „Eserler ýygyndysy”. A.2007
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. „Türkmenistanda salgygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary.” A.2007.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. ”Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. A.2007
4. Baýramsähedow N. Gündogaryň beýik danalary. A., 1992., 71s.
5. Bendrikow K.E. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). М. 1960.
6. Kowusnama. A., 1992.
7. Kösäýew Mäti. Edebiýat barada söhbet. A., 1972.
8. Haljanow Ş. Garaşsyzlyk pedagogikasy. Ç. 1995.
9. N. Halymow. Gadymy Urgenje syýahat. A., 1986.
10. Пугаченкова Г.А. Gadymy Mary. A., 1982., 30s.

Türkmenistanyň YI-YIII asyrlarda kem-kemden janlanyp ugran ykdysadyýeti, medeniýeti, feodal önümçilik gatnaşyklary IX-XII asyrlarda çalt ösüp ugraýar. Bu ösüş öz başyny Tahiridler dinastiýasynyň häkimlik süren ýyllaryndan (IX asyr), ýagny bu ýerde arap halyfatlygy synyp, aýry-aýry döwletler döränden soňky döwürden alyp gaýdýar. Bu döwürde araçägi berkitmek, irrigasiýa desgalaryny dikeltmek we gurmak hünärmentçiligi dikeltmek we gurmak hünärmentçiligi dikeltmek boýunça birnäçe uly işler geçirilýär. Söwda ösýär. Täze şäherler döreýär, Mary, Nasaý, Horezm uly önümçilik, söwda we medeni merkezler öwrülýär. IX asyryň soňky çäryeginde samanidler tahiridleri ýeňip, Orta Aziýada berk döwlet

döredýärler. Bu ýerlere parahatçylyk we howpsuzlyk aralaşýar. Bu bolsa ykdysady ösüş üçin amatly şert döredýär.

Bu döwürde Mary ykdysady, söwda, senetçilik, medeniýet, sungat babatynda uly merkeze öwrülýär. Aýratyn hem ol seljuklar döwletiniň merkezi bolan döwründe çalt ösýär. X asyrda samanidleriň häkimliginiň ornuna gaznawidler we garahanidler dinastiýasy gelýär. Bu döwürde Horezm hem gaznawidler döwletiniň raýatyna geçirilýär.

XI asyrlarda Türkmenistan oguzlaryň gynyk taýpasyndan bolan Seljugyň guran döwletiniň düzümine goşulýar. Nähili-de bolsa, bu uruşlar önümçiligiň, medeniýetiň ösmegine belli derejede zyýan berýar. Emma her gezek urşuň ýarasy bitensoň, önümçilik, medeniýet we ylym kem-kemden ösüp ugraýar. Bu ösüş tä Türkmenistan mongollar tarapyndan basylyp alynýança dowam edýär.

Ylmyň ösmegi.

Bu ösüş has hem tebigat ylmylarynda görnükli bolupdyr (matematika, mehanika, astronomiýa, geografiýa, medisina, geologiýa, fizika, himiýa, topografiýa we beýlekiler).

Şular bilen birlikde filosofiýa, lingwistika, etika, estetika, pedagogika, psihologiýa, poetika, politika, logika we beýleki ylmlar hem ösýärler. Ýöne dürli ylmylaryň aýry-aýry ylmlar hökmünde bölünip aýrylmak prosesi heniz bolmandy. Käbir uly şäherlerde (Mary, Urgenç meşhur alymlaryň birtopary işläpdir. Mysal üçin, hut şol döwürde Mary „Mary-şahyjahan”, „Tutuş Horasanyň şäherleriniň enesi”, „Şäherleriň şasy” diýen ýaly atlary alypdyr. Bu ýerde birnäçe uly ylmy kitaphanalardan başga, aýratyn „Ylmlar öýi” bar. Bu ýerde Masudy Merwezi, Azade Serw we beýlekiler bolupdyr. Bagdatda işläp astronom Habaş şu şäherden çykypdyr. Şahyr we matematik Omar Haýam XI asyrda Maryda soltanyň abserwatoriýasynda işläpdir. XII asyrda soltan Sanjaryň köşgünde şahyr Hasan Gaznewi, Abul Wasy, Emir Moizzi, alym we odaçy şahyr Enweri işläpdir. XII asyryň taryhçysy Samany bu şäherden bolupdyr. XIII asyrda belli arap taryhçysy Ýakut ibn Hamawy hem şu şäheriň kitaphanasynda işläp gidipdir. (Seret: G.A.Pugaçenkowa. Gadymy Mary. A., 1982, 30 s.).

XIII asyryň geografiýaçysy Ýakudyň ýazmagyna görä, Maryda 12 sany kitaphana bolup, olarda 144 tomdan ybarat kitap saklanypdyr. Käbir alymlar her biriniň bahasy bir dinardan bolan kitaplaryň 200-den -de gowragyny kitaphanalardan alyp, öz öýlerinde saklapdyrlar. (Seret: E. Atagarryýew. Geçmişde näler görüner. A., 1971, 44s.)

Bir müňünji ýyllarda Horezm şa Mamun II Urgençde „Mamunyň akademiýasy” diýen akademiýany döredipdir we ol ýerde öz döwrüniň dürli ýurtlardaky tanymal alymlaryny toplaýdyr. Olar ensiklopedist alym Abdureýhan Biruni bilen bilelikde dürli ylmlar bilen meşgullanypdyrlar. Olaryň arasynda dünýä ylmyna uly goşant goşan beýik alym Abu-Aly ibn Sina (Awisenna), Abu –Sahla Masihi, lukman Abul-Hasan Hammara we beýlekiler bolupdyr. (Seret: E. Atagarryýew, T. Hojanyýazow. Türkmenistan „Beýik ýüpek ýolunyň” ugrunda. A., 1990, 27 s.). Bu akademiýa barada belli rus alymy S. T. Tolstoý şeýle ýazypdyr: „Bu „Akademiýa” tötänden ýüze çykmandyr. Mundan has ön Horezmiň ýerli ylmynyň

Gündogar ylmynyň taryhynda mynasyp orny eýeläp gelendiginiň nyşanydyr”. (Seret: Sitata. N.Halymowyň „Gadymy Urgenje syýahat” diýen kitabyndan alyndy. A., 1986, 18 s.). Şol döwrüň alymlary öz işlerini arap dilinde ýazypdyrlar. Olar ylym bilen meşgullanmak bilen bir hatarda, medresselerde sapak hem okadypdyrlar. Olary atlaryny dünýä meşhur ylmy eserleri şol bir wagtyň özünde medresselerde okuw gollanmasy bolup hem hyzmat edipdirler. Ibn Sinanyň medisnadan ýazan kitaby, al Horezminiň matematika boýunça ýazan kitaby şu hili eserlerdir. Asly Nusaýdan bolan Saddedin at Taftazani Saragtda uly medresede sapak okadypdyr. Ol Urgençde ýaşan döwründe iki sany okuw kitabyňy ýazypdyr. Soň onuň kitaplary medreseleriň esasy okuw gollanmasy bolup galypdyr. (Seret: K.E.Бендриков. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). М., 1960, 14 s. N.Halymow. Gadymy Urgenje syýahat. A., 1986).

Mekdepler.

Mekdeplerde IX-XII asyrda we soňky asyrlarda okuwyň mazmunyna käbir täzelikler girizilýär, ýagny täze dini kitaplary okamaklyk üçin goşulýar. Muňa çenli we şu döwürlerde yslama jany –teni bilen berlen, ony ýaýratmagy we çuň ornaşdyrmagy kesp-kär edinen adamlar tarapyndan käbir täze dini kitaplar döredilýär. Ol kitaplar („Çar kitab”- „Dört kitap” –IX asyrda Şarafutdin al Buhari tarapyndan pars dilinde ýazylypdyr, XII asyrda Farahutdin Attar tarapyndan üsti ýetirilipdir. „Hikmetler” Hoja Ahmet Ýasawy tarapyndan XII asyrda köne türkmen dilinde ýazylan. Sopy Allaýaryň iki ýygýndysy, Wepaýynyň „Rownakyl –yslam” „Yslam çeşmesi” kitaby –1464-nji ýylda köne türkmen dilinde ýazylan), tutuş Orta Aziýada, şol sanda Türkmenistanda hem mekdeplerde okuw kitaplary edilip ulanylypdyr. Gürrüňi edilýän kitaplaryň hemmesi-de esasan hudaýy, yslam dinini, pygamberleriň gudratyny wasp etmäge, kurhany düşündirmäge, onuň kada-kanunlaryny berjaý etmegi wagyz etmäge bagyş edilip, umuman aýdanda bolsa, ýaşlary dini ruhda, yslama wepalylyk, ahlaklylyk ruhunda terbiýelemäge gönükdirilipdirler. Olar esasan poeziýa žanrynda, okyjylaryň ünsüni çeker ýaly we ýatlamak aňsat bolar ýaly edilip ýazylypdyrlar. Hoja Ahmet Ýasawynyň „Hikmetleri” munuň mysalydyr. (Wepaýynyň „Rownakyl –yslam” kitaby hakynda öz döredilen döwri bilen baglanşyklykda IY babda gürrüň ediris).

Medreseler.

Käbir çeşmeleriň şaýatlyk etmegine görä, Orta Aziýada ilkinji medreseler X asyrda açylypdyr. Olaryň esasy maksady musulman dinini wagyz ediji we ýaýradyjylary hem-de kanunçylary taýýarlamakdan ybarat bolupdyr. Mysal üçin, bu bir çeşmeleri habar berýär. Medresäniň uly kitaphanasy bolup, onda köp sanly elýazma kitaplar saklanypdyr. Onda musulman dini boýunça leksiýalar okapdyrlar. Akademik Bartoldyň W.W. pikiriçe, medrese ilki Orta Aziýada döredilip, soň musulman dünýäsiniň günbatardaky ýurtlaryna, ýagny Iran, Irak, Siriýa, Kiçi Aziýa, Musür we ondan aňyrky ýurtlara ýaýran bolsa gerek (W.W.Bartoldyň ýokarda ady tutulan işi, 106 sah.).

Ilkinji medreseleriň Orta Aziýada açylmagynyň sebäbini käbir alymlar yslamyň buddizm, manihoý dininiň we beýleki dinleriň güýçli propaganda edilmegi hem-de yslamyň öz içinde bir-biriniň garşysyna göreşýän sektalaryň döremegi bilen

çaknyşmaly bolandygy bilen düşündirýärler. Bu ýaýlar bolsa medreseler açyp, yslamyň ideýalaryny wagyz edijileri we ýaýradyjylary taýýarlamak zerurlygyny orta çykaran bolsa gerek. (Seret: К.Е.Бендриков. Очерки по истории народного образования Туркестана (1865-1924 годы). М. 1960 15с.).

Medrese ýörite owadan arhitekturaly howluly jaýda ýerleşipdir. Howlynyň içinde kiçijik otaglarda (hüjrelerde) ýaşapdyrlar. Başgaça aýdanda medresse internat tipli ýapyk okuw jaýy bolupdyr. Medressäniň howlusynda metjit hem bolupdyr. Medressä aýýallar göýberilmändir.

Medresse dini-ýuridik okuw jaýy bolup, onda dünýewi bilimler diňe musulman dininiň hukugynyň esaslary öwrenilende goşulypdyr. Medresede okuw musulman katehizisini („Awal-i-ilm” – ylmyň başlangyjy) sorag-jogap görnüşinde başlanypdyr. Medresede mekdepdäkiden tapawutlylykda, talyplardan öwrenilýän kitaby ýat tutmak talap edilmän, eýsem onuň many-mazmunyny düşünp özleşdirmek talap edilipdir. Medreseler Buhara bilen bir hatarda Kokanda, Hywada, Samarkantda, Merwde (Mary), Gurgençde (Urgençde) we beýleki şäherlerde döredilipdirler. Medresede okuwyň mazmuny esasan aşakdakylardan ybarat bolupdyr: Kurhandan bölekleri okamak we ýat tutmak, arap diliniň grammatikasyny öwrenmek, kurhany düşündirýän kommentarini okap öwrenip, ýat tutmak, arifmetika, geometriýa, fizika, çeper sözlemek (ritorika) sungaty, musulman hukugynyň esaslary („şerigat”), geografiýa, astrologiýa, logika, edep (etika) ýaly ylymlar boýunça gysga we ýönekeý maglumatlary özleşdirmek (Seret: А.А.Карпыев. Из истории школ Чарджоуской области. А. 1962 9с.) Bu ylymlar boýunça bilimler ulgamy geçilmän, yslamyň görnükli wekilleriniň bu ylymlar boýunça maglumatlary özünde jemleýän aýry-aýry kitaplary okadylyp öwredilipdir. Ahli ylymlaryň öwredilişinde yslam dininiň täsiri duýlupdyr. Hatda taryh, geografiýa boýunça fantastik hekaýalar uly orun tutupdyr. Medresede okuw ýyly takmynan oktýabr aýlarynda başlanyp, aprele çenli dowam edipdir. Onda okuw üç bölüme (ýa-da basgançaga) bölünipdir: aşaky, ortaky, ýokarky. Her bir bölümde (basgançakda) 3-4 ýyl okadylypdyr. Ýöne munuň hökmany möhleti bolmandyr. Her bir talyp şol basgançakda okamaly kitaplary okap gutaryp, müdderisiň (mollanyň) makullamagyny gazanýança, şol bir basgançakda galyberipdir. Talyplar hepde-de 4 gün okapdyrlar. Beýleki günler geçilenleri gaýtalamak we dynç almak üçin berlipdir. Oraza, Gurbanlyk günleri we kanikul günleri (maýyň ortasyndan sentýabryň soňlaryna çenli) hem okuw geçilmändir. Okuw günlerinde hem talyplaryň özbaşdak okuwyna köp üns berlipdir. Klas-sapak ulgamy bolmandyr. Müderris talyplar bilen her okuw günü 1, 5-2 sagat dowamynda işläpdir. Günüň galan wagty talyplar özlerine berlen ýumuşlary üstünde özbaşdak işläpdirler.

Okuwy we kitaplaryň arap dilinde bolmagy talyplaryň dersleri özleşdirmegini kynlaşdyrypdyr. Medresäni gutaranlar kazy, müfti (sudýa), müderris bolup işläpdirler. Ymam bolupdyrlar. Medresede psihologiýa, okatmak metodikalary öwrenilmändir. Ýöne talyplar özbaşdak okap, musulman filosoflarynyň, pedagoglarynyň filosofik, pedagogik pikirleri bilen tanşypdyrlar. Medresäni gutaranlara resmi dokumentler berlipdir. Şu ýerde Türkmenistanda musulman mekdepleri we medreseleri bilen baglanyşykly bir zady anyklalyň. Ol bolsa şol okuw jaýlarynyň bu ýerde öňki medeniýeti, dini ýumurmak, ýok etmek prosesinden soň

döredilenligine, otlaryň yslamy, arap dilini guramaçylykly ornaşdyrmagy maksat edinendiklerine seretmezden, ahyrnetijede sowatlylygy, arap edebiýatyny, medeniýetini ýaýratmak bilen, progressiw rol oýnanlygydyr, tutuş ilata, has hem ýaş nesle ahlak we ynsanperwerlik terbiýesini bermekde ähmiýetli bolanlygydyr. Ýene-de bir zady ýatlalyň. Araplaryň Türkmenistany, Orta Aziýany öz raýatyna geçirenden soň bu ýerde guran mekdepleri we medreseleri öňki zamanlaryň okuw jaýlary bilen deňeşdireniňde has guramaçylykly okuw jaýlary bolup, kemçiliklerine seretmezden, bu ýerde ýaş nesliň has köpüsiniň ylym-bilim almagyna ýol açdylar. Mekdepleriň gapysy hemmeler üçin açykdy. Bilim almak isleýänleri garyp maşgaladanmy, baý maşgaladanmy, okuwa alýardy. Hatda çarwadarlaryň çagalary üçin mekdepler döredilipdi. Bu bolsa muňa çenli okuwyň bilim bermekligiň guralşy bilen, aýratyn hem gul eýeçilik döwrüniň mekdepleri bilen deňeşdireniňde, juda progressiw hadysady, magaryfda ägirt uly özgerişlikdi. Onsoňam dini mekdepler hem, medresseler hem uly ýaşlylaryň-da, çagalaryň-da okamaklygyny, bilim almaklaryny propagandirleýärdi. Kuryanyň ilkinji aýatlarynyň biri: Oka! –diýip talap edýärdi. Ol ýene-de: Bilimliler bilen bilimsizler deň bolarmy ? diýýär. „Hadys”: „Ylym öwrenmek parzdyr” diýip öwredýär. Bularyň ýaş nesliň aň-düşünjesine položitel täsir edendir, olaryň bilim almagyna hyjuw döredendir, ýurtda sowatlylygy ýokarlandyrandyr.

Arap dilini, medeniýetini, edebiýatyny, filosofiýasyny öwrenmekleri, arap diline beýleki dillerden terjime edilen (aýratynam gadymy Gresiyanyň ellinistik medeniýetini, hindi medeniýetiniň, ylmynyň gazananlaryny) ylmy eserleri ürç edip özleşdirmekleri Gündogaryň beýik akyldarlarynyň ylmy gözleglerine-de itergi bolandyr diýmek bolar. Elbetde, şeýle diýmek bilen biz bu danalaryň ýerli ylmy-däplere daýanandyklaryny, dowam etdirendiklerini hem inkär etmekçi bolmaýarys.

Hoja Ahmet Ýasawy we onuň „Hikmetleri” („Paýhaslary”). Iňlis alymy Jon Spenser Trigimingem türki halklaryň yslamlaşmagynda, yslamyň düýp terkaryna düşünmeklerinde Hoja Ahmet Ýasawy uly hyzmat bitiren başga bir şunuň bilen egin deňläp biljek türki halklarynyň wekilini tapmak kyn diýip ýazypdyr. (Seret: Medinede Muhammet, Türküstanda Hoja Ahmet. Hoja Ahmet Ýasawy. Hikmetler. M., 1992, 3sah.).

Hoja Ahmet Ýasawy 1102-1103-nji ýyllar töwereginde Türküstanyň Ýasy şäherjiginde eneden bolup, 1166-njy ýylda hem Saýram şäherinde aradan çykypdyr. Bütün ömrüni yslam dinini wagyz etmeklige bagyşlapdyr. Onuň kakasy hem sowatly adam bolup, şyhlyk edipdir. Ol Ahmet Yaňy ýedi ýaşyna ýetende aradan çykypdyr. (Seret: N.Baýramsähadow. Hoja Ahmet Ýasawy. „Edebiýat we sungat” gaz. 1994.07.01.

Ýasawynyň „**Hikmetler**” kitaby türkmen dili halklaryň arasynda tiz meşhurlyk gazanypdyr. Olarda dini meseleler bilen bir hatarda, dünýewi, durmuşy meseleler hem öz beýanyny tapypdyr. Bu eseriň meşhur bolmagynyň sebäbini onuň halka düşnükli dilde ýazylanlygy bilen düşündirmek bolar. Oz döwründe pir adyny alan Ýasawy „Hikmetleri” köne türkmen dilinde goşgy bilen ýazypdyr. Onuň başynda awtor öz kitabyňyň ähmiýetini nygtaýar:

Käbir çeşmeleriň habar bermegine görä, Ýasawynyň ýanyna çar tarapdan türki dilli halklaryň wekilleri ondan ylym-tälim almak üçin gelipdirler. Ýasawy olar bilen sapak geçende ýa-da çay başynda hemişe diýen ýaly öz hikmetlerini okapdyr. Soň onuň hikmetleri talyplary tarapyndan ýazylyp, türki dilli halklary arasynda ýyldyrym çaltlygynda ýaýrapdyr. Ýasawynyň näçe hikmet ýazandygy barada dürli pikir bar. (Anna Owezow. Hoja Ahmet Ýasawy. „Закон Туркменистана” gaz.1994.10.01).

Oz döwründe pir adyny alan Ýasawy „**Hikmetleri**” köne türkmen dilinde goşgy bilen ýazypdyr. Onuň başynda awtor öz kitabynyň ähmiýetini nygtaýar:

„...Meniň hikmetlerim derdliçe dary, çykarsa köňlünden her lahzada ýa hu, eger ýüz ýyl ömür sürse karymas, ölüp barsa, lahad içre çüri...”

...Meniň hikmetlerim fermany subhan,

Any bilseň heme many-e Kurýan”.

Ol hudaýy söýmek barada, onuň ýolundan gitmek barada:

„Bende bolsam, ýalgyz hakny söwmesmidim,

Ymmat bolsam, ýolga gadam goýmasmydym...” diýip ýazan.

Hoja Ahmet Ýasawy kurýanyň adamlara täsiri barada şeýle ýazýar:

Kurýan ýoldan azmyşlaryny ýolga salar,

Owaz birle okasalar, köňül artar,

Kurýan bilseň, yzzat bilen hormat artar,

Eýlenmegeý ýüz mün türlük hakdan saňa.”

Kitapda terbiýe, aýratyn ahlak terbiýesi jähtinden peýdaly pikirler köp. Mysal üçin, açgöz, nebisjeň bolmazlygy ündäp, awtor şeýle ýazýar:

„Harsy howa, nefis ýoluny goýmak gerek” ýa-da:

„Geçmek gerek uşbu nebsiň rahatlyndan”.

Mertligi, adamkärçiligi wagyz edip, şeýle diýýär:

„Gul Hoja Ahmet äri bolmasaň ölgen ýagşy,

Gara ýerde gyzyl ýüzüň solgan ýagşy,

Tofrak bolup, ýer astyga girgen ýagşy...”

Nadanlary, edýän işini bilmeýänleri tankytlaýar:

„Nadan birle ýetgen ömrüň nar-u sakar...”

ýa-da:

„Tame kylma nadanlardan,

gadryň bilmez...”

Adama ýersiz azar bermegi, „dili duzly” bolmagy ýazgarýar:

„...Köňli gatyg dil azardan huda bizar...”

Ejizler, garyp-gasalar, ýetimler barada alada etmegi ündeýär:

„Garyp, fakyr, ýetimlerini şadman kylgyl,

Halkalar etib, eziz janyň gurban kylgyl,

Tagma tapsaň, janyň birle myhman kylgyl...”

Açgözlügi, harsydünýäligi ýazgaryp, şeýle ýazýar:

„Dünýä hemmäni açty, gaçty habaryň ýok,

Gitmegiňi bilib malyňa munça guwanar sen”. we ş.m.

(Goşgy setirleriniň hemmesi Hoja Ahmet Ýasawy. Hikmetler. M., 1992.) diýen kitapdan alyndy.

Gündogar Galkynyşy (renessansy) döwriň pedagogik

pikirleri Ýokarda biz IX-XII asyrlarda Türkmenistanyň çäginde dürli ylymlaryň ösüp başlandygyny we hut şu döwürde uly ösüşe eýe bolandygyny aýdypdyk. Şunuň bilen baglanyşyklylykda ylymda, edebiýatda we sungatda bolan bu ösüşleriň we üstünlikleriň iňňän kyn şertlerde gazanylandygyny hem bellemek gerek. Sebäbi reaksiýa güýçleriň garşylygy, progressiw akyldarlaryň ösüşe päsgel berip durupdyr.

Bu döwürde tebigy we jemgyýetçilik ylymlary diňe Orta Aziýada däl, eýsem arap, Kawkaz, Eýran Gündogarynda hem ösüpdir. Gündogar taryhynyň etapyny köp alymlar „**Gündogar Rennessansy**” ýa-da Gündogarda „**Galkynyş döwri**” diýip atlandyrmagy dogry tapýarlar. Bu döwür, dogrudan-da Gündogarda, şol sanda Türkmenistanda hem ylmyň, sungatyň, edebiýatyň antik (gul eýeçiligi) döwriň iň gowy ruhy gazananlarynyň we iň gowy däpleriniň esasynda gülläp ösen döwri boldy. Ýene-de bir zat üns berilmegine mynasypdyr – Gündogar Galkynyşynyň mesgeni hut Orta Aziýa onuň iň görnükli wekilleri bolsa Biruni, Horezmi, Farabi, Awisenna, Omar Haýýam we beýleki dünýä ylmyna ägirt goşan hem-de Ýewropa Galkynyşynyň (Renessansynyň) iň iri wekillerine hem-de Orta Aziýada özünden soňky dörän alymlara güýçli täsirini ýetiren ägirtler bolupdyrlar (Seret: Очерки истории философской и общественно-политической мысли в Туркменистане. А., 1970, 13, 43, 44 с.). Г.О.Чарыев. Восточный Ренессанс. Памятники Туркменистана. 1968, №1 (5), 16-17 с. we beýlekiler).

Bu döwriň alymlary bir wagtyň özünde köp ugurlar boýunça ylmy işleri alyp barypdyrlar. Olar hakykatdan-da ensiklopedist alymlar bolup tebigat, adam we jemgyýet barasyndaky dürli-dürli ylymlarda uly açyşlar edipdirler. Bu döwürde aýry-aýry ylymlar heniz ylmyň özbaşdak pudagy (ýa-da özbaşdak ylym) bolup aýrylmadyr. Bu ýerde ykdysadyýetiň, ylmyň-medeniýetiň güýçli gülläp ösmegi XIII asyrdan mongollaryň Orta Aziýa çözmäge bilen göz görtele pese gaçýar. Uzak asyrlaryň dowamynda öňki kaddyna gelip bilmeýär. Indi bolsa IX-XII asyrlarda Orta Aziýada, ilki bilen bolsa Türkmenistanda dünýä inen, ýaşap, ylym bilen meşgullanýan dünýä belli beýik alymlaryň käbiriniň pedagogik pikirlerini, ähmiýetini, gysgaça beýan etmäge geçýäris.

Muhammet ibn Musa al Horezmi. Alymyň doly ady Abu Abdallah (ýa-da Abu Japar) Muhammet ibn Musa al Horezmi (türkmençä geçirseň Abdyllanyň kakasy (ýa-da Japaryň kakasy) Horezmli Musanyň ogly Muhammet bolýar). Onuň terjimehaly biziň döwrümize gelip ýetmändir. Hatda onuň doglan, ölen ýyly hem anyk däl. Diňe 783-nji ýyl töwereginde doglup, IX asyryň ikinji ýarymynda, has dogrusy 850-nji ýyl töweregi aradan çykyndyr diýen çaklama bar.

Horezminiň Watany Horezm oblasti bolupdyr, merkezi Köneürgenç bolan. Käbir alymlar ol Hywalydyr diýip çak edýärler. Birnäçe wagt Maryda ýaşapdyr. Soňra Bagdada göçýär. Horezmi öz ylmy işlerini esasan Bagdatda „Akyllar öýünde” (Ylymlar akademiýasynyň wezipelerini ýerine ýetirýän edara) ýerine ýetiripdir. Onuň ylmy gözlegleri köptaraply bolupdyr. Ol matematika, nazaryýetden we tejribeden astronomiýa, geografiýa, taryh boýunça ylmy barlaglary geçiripdir hem-de olaryň esasynda kitaplar ýazypdyr. Aýratyn hem onuň matematika boýunça ýazan işleri oňa uly şöhrat getiripdir.

Soňky wagtlarda geçirilen barlaglar onuň aşakdaky kitaplary ýazandygyny tassyklaýar: „**Hindi arifmetikasy hakynda kitap**” (ýa-da „**Hindi hasaby hakynda kitap**”), „Gysgaça hasaplap çykarmak hakynda”

„**Astronomik tablisalar**”, „**Ýeriň görnüşiniň kitaby**” , „**Astrelýabiýanyň gurluşy hakynda kitap**” , „**Gün sagady hakynda kitap**”, Ýewreýleriň döwrüni kesgitlemek we olaryň baýramlary hakynda traktat”.

Şu eserden diňe ýedisi Horezminiň öz ýazan wariantynda ýa-da onuň eserlerine orta asyrlarda düşündiriş ýazan (kommentariý) adamlar tarapyndan göçürilen hekaýalar görnüşinde gelip ýetipdir. Ol eserler eýýäm XII asyrdan Ýewropa ýurtlaryna ýaýrapdyr we ol ýerlerde matematika ylmyň döremegine hem ösmegine güýçli täsir edipdirler (Seret: С.Х.Сараджиков., Г.П.Матвиевская. Ал-Хорезми – выдающийся математик и астроном средневековья. М.1983).

Horezmi ilki bilen beýik matematik we astronom hökmünde bellidir. Ol taryh boýunça arap dilinde ylmy iş ýazanlaryň ilkinjileriniň biri bolupdyr. Ol bu kitabynda taryhy gowy bilýändigini görkezipdir. Mysal üçin ol „Taryhlaryň kitabynda” ol birnäçe belli şahslaryň (Aleksandr Makedonskiý, Muhammet Pygamber) eneden dogan we ölen wagtlaryny görkezipdir, arap halyfatynyň taryhyny, olaryň alyp baran uruşlaryny, Maryny boýun egdirişlerini we beýlekileri görkezipdirler.

Ol Orta Aziýanyň ýer-ýurduny, şäherlerini öwrenip, olar barada geografik maglumatlar beripdir. Horezminiň kitaby tablisa (ziž) görnüşinde ýazylypdyr. Onda 537 şäheriň geografik ýagdaýy beýan edilipdir. Daglaryň 209-synyň, deňizleriň, ýerleriň, kölleriň birtopary hakynda maglumatlar berlipdir. Ol kitaby arap dilindäki karta bilen bezäpdirler. Bu kitabyň ýekeje golýazma ekzemplýary häzir Strasburg şäherindäki bir kitaphanada saklanylýar diýlip hasaplanylýar.

Horezmi ylym, bilim, medeniýet meseleleri boýunça hem gyzykly pikirler aýdypdyr. Ol ylym adamlaryň durmuşynda uly rol oýnamaly diýip belleýär. Ol alymlaryň ylmy ösdürmek baradaky borjy barada hem pikir öwürpdir. Ylmy etika barada gürrüň edip, her bir alymyň özünden öň ýazan alymara hormat goýmalydygyny, olaryň işlerine aýawlylyk bilen çemeleşmelidigini, olaryň göýberen ýalňyşlary bolsa, olaryň öz işlerinde düzetmeledigini belläpdir. Alymyň öz eden işleri üçin ulymsylyk satmaly däldigini ündeýär (seret: И.Ю. Крачковский. Избранные сочинения. т.IV, 28с.)

Horezmi özüniň matematika degişli işleri bilen ylmyň bu ugruna düýpli täzelikler girizipdir. Aýratynam, onuň matematika onluk pozisiýa sistemasyny (ulgamyny) girizendigini, trigonometriýa boýunça tablisa işläp düzendigini bellemelidir. Ol birligiň her bir sanda bardygy, müň her bir sanyň köküdigi we ş.. hakynda täze pikiri hem aýdypdyr.

Horezminiň arifmetik traktaty ençeme asyrlaryň dowamynda arifmetika boýunça okuw kitabyň ýazanlar üçin nusga bolup hyzmat edipdir. Onuň algebrasy häzirki zaman algebrasynyň başlangyjydyr. Ol „algebra” termini ilkinji ulanan alymdyr.

Horezminiň ylmy döredijiligi we olaryň käbirinde ylmy etika, durmuşda alymyň orny we borçlary dogrusynda aýdan pikirleri öz döwründe terbiýeçilik nukdaý nazaryndan, aýratynam alymlyga taýýarlanýan ýaşlaryň aň-düşünjesiniň kemala

gelmegine, ylym bilen meşgullanýanlaryň etiki özüni alyp baryşlaryna täsir edendir diýmek bolar. Ol pikirler biziň günlerimizde-de öz ähmiýetini ýitirenok.

Horezminiň ylmy işleri, biziň çaklaýşymyza görä, öz döwründe we soňky asyrlarda medresselerde talyplar tarapyndan öwrenilen bolsa gerek (bu barada ýazuw ýädygärliklerinde zat aýdylmaýar). Bu babatda has batyrgaýrak pikiri, ýagny Horezminiň medressede sapak okadanlygy, öz kitaplaryny hem talyplara öwredenligi hakyndaky çaklama pikiri orta atsak ýalňyşmasak gerek. Sebäbi, Orta Aziýa alymlarynyň köpüsi şeýle edipdir. Her niçikde bolsa beýik alymyň eserlerinden talyplar bihabar bolandyr-a diýip bolmaz. Horezminiň ylmy döredijiligi olaryň durmuşa, işe taýýarlamaklaryna oňaly ýardam edendir. Alym ylma wepadarlygy, hyjuw bilen işlänligi, özüniň ahlak göreltesi bilen hem talyplaryň we beýleki döwürdeşleriniň şahsyýetiniň kämilleşmeginde uly rol oýnandyr. Horezminiň işleriniň pedagogik ähmiýeti dogrusynda şulary aýtmak bolar.

1993-nji ýylyň 10-nji awgustynda Prezident S.A.Nyýazowyň karary bilen Türkmenistanyň ylym we tehnika boýunça Al-Horezmi adyndaky baýragy döredildi.

Abu Nasr al-Farabi. Alymyň doglan we ölen ýyllary hakynda anyk maglumat ýok. Ol 870-874-nji ýyllar aralygynda dünýä inip, 80 ýaşynda aradan çykypdyr diýlen maglumat bar (seret: M.M.Haýrullaýew. Abu Nasr al-Farabi. M., 1982, 41s.) N.Baýramsähadow. Gündogaryň beýik danalary. A., 1992, 71s.) Ýa.Akýüz. Türk Egitim taryhy. Ankara, 1989,25s.).

Ol häzirki Gazagystanyň territoriýasynda ýerleşen Farap welaýatynda oguzlaryň ýa-da garlyklaryň türk taýpasyndan bolan gurply harby serkerdäniň maşgalasynda doglupdyr we şu ýerde hem ösüp ulalypdyr. Ol jemi 70 golaý dil bilipdir diýen pikir bar. Ol öz ýurdunda dürli ylymlaryň esaslaryny öwrenipdir. Soň Buharada, Samarkandta, käbir çeşmelere görä, Merwde öz bilimini artdyrypdyr. Eýranyň köp şäherlerinde bolupdyr. Ondan soň Bagdada gidipdir. Bu ýerde ylym bilen meşgullanypdyr. Siriýada, Müsürde ýaşaýdyr we döredipdir.

Farabynyň mirasyny öwreniji alymlar onuň galdyran ylmy eserlerini 7 topara belleýärler we otuza golaý işiniň adyny getirmeýärler. Käbir çeşmelerde alymyň diňe logiki ylmy boýunça 40-a golaý iş ýazypdyr diýýärler. Onuň jemi 160-a golaý traktat ýazandygy çak edilýär. Häzirki wagta 39 sanysy gelip ýetipdir (dürli dillerde ýazylan). Olardan käbiri şulardyr: „Meseleleriň mazmuny“, „Kanunlar hakynda kitap“, „Paýhasyň manysy hakynda“, „Ýaşlaryň paýhasy hakynda“, „Logika giriş kitaby“, „Söz hakda uly kitap“, „Fizikanyň esaslary hakynda“, „Haýwanlaryň organlary hakynda“, „Hatyň sungaty hakynda“, „Goşgy we ritorika hakynda kitap“, „Bagt gazanmak hakynda kitap“, „Päk ahlakly häsiýetler“ we beýlekiler.

Alymyň pedagogik pikirleri onuň „Hatyň sungaty hakynda kitap“, „Ritorika hakynda kitap“, „Bagt gazanmak hakynda kitap“, „Päk ahlakly häsiýetler ýaly eserlerinde öz beýanyyny tapypdyr. Ýöne onuň beýleki birnäçe işlerinde-de mysal üçin, „Akyl-paýhasyň ähmiýeti hakynda“, „Bagt gazanmak hakynda kitap“ we beýlekilerde hem bilim, terbiýe bilen baglanşykly pikirler bardyr.

Faraby bagta ýetmek üçin adam, akyly başly, položitel hereketler etmeli diýýipdir. Ol özüniň „Bagta ýetmek“ diýen işinde adamyň hereketlerini we ýeten mertebesini dört topara bölýär: teoretiki mertebe, ýagny bilim almak, intellektual

mertebe, etikiertebe, tejribelik iş. Ol intellektual mertebäni bilim almak, ýagny teoretikiertebe bilen baglanşyklydyr. Ol intellektual mertebäniň durmuşda peýdaly zatlary seljermäge mümkinçilik berýändigini belleýär. Ol etikertebe hakynda gürrüň edende, oňa ýagşylyga niýetlenen hereketleri degişli edýär. Etik mertebä ýetmek üçin, adam intellektual derejesini we şahsy medeniýetini ýokary götermelidir diýýip belleýär.

Her bir adam öz hereketlerini seljermelidir, göýberýän kemçiliklerini ýüze çykaryp, beýleki adamlardaky gowy hereketleri öwrenip, şolara meňzemäge çalyşmalydyr diýip ýazmak bilen, şahsyýetiň öz-özünü terbiýelemeginiň ähmiýetini nygtaýar. Şahsyýetiň belent mertebä ýetmegini üpjün etmegiň iki ýoly bar, olar okatmakdan, terbiýelemekden ybaratdyr diýýip hasaplaýar. Oz eserlerinde Faraby birnäçe pedagogik we didaktik meselelere hem-de terbiýe teoriýasynyň meselelerine degişli pikirler aýdypdyr. Olarda bilimleriň berkligi, ulgamlylygy, görkezip öwretmek, okuwçylaryň işeňnirligi we ş.m. hakda pikir ýöredilýär. Alym aýry-aýry pedagogik düşüňjeleriň (endik, ukyplar, häsiýet, bagt we ş.m.) manysy uludyr we hemmeler üçin olaryň ähmiýetlidigini belläpdir. Ol etikany, pedagogikany esasy bilimler hataryna goşupdyr. Terbiýaniň ynandyrmak, öz-özünü ynandyrmak, mejbur etmek ýaly usullaryna ünsi çekýär. Ol okatmak adamlarda we şäherde teoretiki mertebäni kemala getirmekdir, terbiýe bolsa adamlarda etiki mertebäni we bilime esaslanýan praktiki işi emele getirmegiň ýoludyr. Ökatmak diňe sözüň kömegi bilen bolýar, terbiýe bolsa sözüň kömegi bilenem, hereketiň kömegi bilenem amala aşyryp bolar diýýipdir. (Seret: Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. А-Ата, 1973., 3, 25 с.) С.Н.Григорян. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока. М., 1960., 174 с.).

Abu Reýhan Muhammet ibn Ahmet Biruni.

Gündogaryň beýik alymlarynyň biri Abu Reýhan Muhammet ibn Ahmet Biruni 973-nji ýylyň 4-nji sentýabrynda doglup (Horezmiň şol wagtky paýtagty Kyýat şaherinde), 1043-nji ýylda Siriýada aradan çykypdyr diýen çaklama bar. Şol döwrüň galagoply şertleri (uruşlar, häkimdarlaryň birsyhly çalşyp durmagy we ş.m.) Biruniniň dürli ýurtlarda (Owganystan, eýran, Hindistan) we (Gazna, Reý, Deli) şaherlerinde ýaşamaga we işlemäge mejbur edipdirler.

Abu Reýhan Biruni özüniň köptaraply ylmy işleri, pikirleriniň batyrgaýlygy bilen haýran galdyryýan ajaýyp alymdyr, şol döwrüň tebigat bilimleriniň, filosofiýanyň, taryhyň, filologiýanyň aktual meselelerine degişli eserleriň 150-siniň awtorydyr, orta asyrlar zamanasynyň beýik ensiklopediýaçu akyldary, gumanistidir“ (seret: I.M.Muminow. „Абу Рейхан Беруни –выдающийся ученый –энциклопедист. Беруни и гуманитарные науки“ diýen kitapda. Taşkent, 1972, 3s.). Ýöne onuň ýazan ylmy işleriniň üçden biri hem bize gelip ýetmändir. Onuň biziň döwrümize gelip ýeten eseriniň käbiri şulardyr: „**Hindistan**“, „**Geodeziýa**“, „**Geçen nesilleriň ýadigärlikleri**“, „**Astronomiýanyň açary**“, „**Masudyň kanunlary**“ on bir kitapdan ybarat). Biruni ýaşlygynda goşgy hem ýazypdyr.

Ol ylmyň dürli pudaklary boýunça fundamental ylmy işler geçiripdir. Özüniň ylmy işleriniň köpüsinde ol alymyň etikasy, onuň ylmy işde obýektiw bolmalydygy, ylmy iş ýazanynda hiç kimden ýüz görmän, diňe hakykaty beýan etmelidigine ünsi çekipdir.

Ol hakykata ýetmek üçin, köp işlemegi, düýpli barlaglar geçirmegi ündeýär. Hakykata ýetmekde akyl ýetirmek problemasynda uly üns beripdir. Dünýä, hakykata akyl ýetirmekde duýgy organlarynyň roluny nygtapdyr. Duýgy organlary bolmasa, dünýä akyl ýetirmek mümkin bolmazdy diýen pikire gulluk edipdir. Onsoň ol adamy haýwandan tapawutlandyran zat akyl-paýhasdyr diýip düşünpdir.

Duýguda-da, akyl-paýhasda-da sözün roluna uly baha beripdir. Ol ylmy bilimlerde üstünligi duýgularyň berýän informasiýalaryny dogry ulanmak netijesinde gazanyp bolar diýip dogry belläpdir.

Tebigat bilimleri barasynda ýazan işlerinde tebigatyň hususy kanunlarynyň bardygyny aýdypdyr. Ol „tebigatda onuň özüne mahsus bolan güýç“ bar diýip ýazypdyr. Özüniň tebigat barasyndaky işlerinde öz döwürdeş alymlarynyň käbiriniň hudaýyň emiri bilen suwy ters akdyryp bolar, şor suwlary bir sagatda süýji suwlara öwürüp bolar bolar diýen pikirine garşy çykyp, olaryň tebigatyň kanunlaryna ters gelýändigini aýdypdyr. Ol Ýeriň, Günüň töwereginde aýlanýandygyny tassyklapdyr.

Biruni ylym bilen diňe oňa ak ýürekden hyzmat edip biljek, ukyply, alymyň borjuna düşüňän we ol borja wepadar bolup biljek adam meşgullanmalydyr diýip belläpdir. Ylma hyzmat etmek onuň „şu ömrüniň bütin dowamynda ýaşaýyş prinsipi bolmalydyr“ diýip ýazypdyr.

Biruniniň özi ylymda diňe hakykaty tapmak üçin ymtylpdyr, hakykaty ýüze çykarmak üçin arman-irmän tejribeler geçiripdir, dürli alymlaryň ýazan işlerini düýpli öwrenip, bir-biri bilen deňeşdirip, hakykata ýetipdir. Beýleki alymlaryň işlerindäki kemçilikleri ýüz görmän aýdypdyr. Ol köre-körlük bilen käbir atly alymlaryň yzyna eýermegiň hakykaty ýüze çykarmakda zyýan berýändigini belläpdir. Ol başgalaryň yzyna köre-körlük bilen eýerýän alymlar barada: „Ägirt abraýly alymlaryň yzyna köre-körlük bilen eýerýän adamlaryň şeýle garaýyşlary üçin olaryň atalaryna gynanaýmak hem-de olaryň ogullarynyň şeýle gylyklaryna we häsiýetlerine nebsiňi agyrdaýmak galýar“ (sitata N.Baýramsähedowyň „Gündogaryň beýik danalary“ diýen kitabyndan alyndy).

Biruniniň ylmy iş bilen meşgul bolmaly adamyň etikasy, ylmy derňewler geçirende diňe hakykata gulluk etmek, her bir işde akyl-paýhasdan ugur almalydygy, sözden dogry peýdalanmak, tebigata çemeleşmekde onuň içki kanunlaryndan ugur almak, ylma wepadarlyk, hakykata öz barlaglaryň netijesinde gazanmak, alymyň, jemgyýetiň önündäki borjuna düşünmegi we jogapkärçilik çekmegi we beýlekiler barada aýdan pikirleri pedagogik taýdan uly ähmiýete eýe bolup, biziň häzirki döwrümüz, ylma taýýarlanýan ýaş nesilleri terbiýelemek nukdaý nazaryndan hem aktualdyr. Olar öz döwründe ýaş alymlaryň ençeme neslini terbiýelemekde uly rol oýnaýşy ýaly, biziň günlerimizde-de ýaş nesle aýratynam ýokary okuw ja`ylarynyň talyplaryna beýik alymyň wesýeti hökmünde ähmiýetlidir.

Ibn – Sina (Awisenna) –bu akyldar 980 –nji ýylyň 16-njy awgustynda Buharanyň golaýynda Afşana obasynda eneden doglup, 1037-nji ýylda aradan çykypdyr. Bu meşhur lukman „**Tebipçilik ylmynyň kanuny**“ diýen eseri bilen dünýä belli alym, bütin durmuşy, ýiti hem täsirli p`him-paýhasy bilen ynsanperwerlige ýugrulan dana. Onuň nesiller galdyyp giden mirasynda pedagogik garaýyşlary giden

bir sistema bolup ýatyr. „**Wa tadbiri manzel**“ atly kitabyňyň bir bölümi „**Mekdepde çagany okatmak we terbiýelemek**“ diýip atlandyrylypdy. Ol Urgançde, Merwde, Hemedanda ýaşapdyr, işläpdir. Ol „Ömür ýazgysy“, „**Sagalma**“- kitabyňy „Mantyk“ (Logika) bölümünde edep-ekramlygyny terbiýelemeklige aýratyn ähmiýet berlipdi. Ibsina pedagogik pähimlerinde adamkärçilik sypatlaryny terbiýelemeklige aýratyn ähmiýet beripdir. Ol adamyň asyly ýa ýaramaz bolup ýetişmeginiň sebäbe özüne baglydyr, dünýädäki bar zatlar öz tebigaty boýunça kämilleşmäge çalyşýar, ynsanyň özüni kämilleşdirmäge ymtylmagy onuň ahlak sypatydyr diýen pedagogik pikiri ``ne sürýär. Ibn Sina ylymda tejribäniň, praktikanyň rolunda ypkary baha berýär. Alymyň işlerinde zähmet terbiýesi, onda-da kollektiw bolup çekilýän zähmet şeýle terbiýäniň ähmiýeti, admy päk ahlaklylyk ruhunda terbiýelemek, edepli-ekramly edip ýetişdirmek işinde aýdym-sazyň roly hem ö beýanyňy tapýar. Ol her bir adamyň öz şahsy bähbitlerini kangatlandyrmak bilen bir hatarda öz ýaşayan jemgyýetine-de peýda getirmelidigini öwredýär. Ibn Sinanyň işlerinde „mal-dünýä toplajak diýip özüni azab sokma. Çagalaryňa ylym we edep öwret. Az ýmekligi we az geplemekligi kesp ediň. Haýsy işi tutsaň-da şoňa biparh garama. Bu günki işiňi ertä goýma. Özüňden ulynyň ýanynda sakyrda oturmaga haýa et. Birini beýleki adamynyň önünde uýaldyрма. Gün dogynça uklap ýatma“ diýen ýaly edep-terbiýe berýän adamlaryň gündelik işinde hiç mahalam gymmatyny ýitirmejek pähimler bolsa az daldi.

„**Kowusnama**” kitabyňy XI asyrdä Kaspä deňziniň günorta kenarynda ýaşap geçen Keý-Kowus 60 ýaşlarynda ýazyp başlapdyr. Haçan ýazyp gutaranlygy barada maglumat ýok. Keý-Kowus 1021-1022 –nji ýyllarda ylymly-bilimli kiçi feodal maşgalasynda doglupdyr. Ol ýaşlygynda gowy bilim alypdyr. Onuň köp ylymlardan başy çykypdyr. Aýratynam medisina, saz sungaty barada düýpli bilimi bolupdyr. Gündogaryň ähli ýurtlarynda „Kabusname” diýip atlandyrylýan bu kitaby Keý-Kowus öz ogly Gilanşaha öwüt-nesihatlar (hatda wesýetler diýseňem boljak) hökmünde ýazypdyr.

Kitabyň türkmen diline terjime ilki 1982-nji ýylda, soň 1990-nji ýylda neşir edildi. Emma olaryň biri-de eseriň doly warianty daldi, olarda käbir redaksion häsiýetli kemçilikler bardy. Şoňa görä kitabyň doly we kämil neşiri gerekdi. Ol şeýle hem edildi. 1992-nji ýylda D.Berdyýewyň rusçadan terjime eden „Kowusnamasy” dünýä indi (neşir edildi).

„Kowusnamany” ylmy taýdan öwrenijiler onuň esasy idealynyň (pikiriniň) öz peýdasyny bilýän we ony gazanmagy başaryan aristokraty terbiýeläp ýetişdirmelidigini belleýärler. (Seret: A.Е Крымский. История Персии. т.1., М., 1916. Вводная статья Е.Э.Бертельса к „Кабуснаме” второе издание М. 1958. Монография Абу аль Маджида Бадави „Исследование Кабус-наме”, Тегеран, 1957 и др).

Kitap bilen tanşanyňda munuň şeýledigine göz ýetirmek kyn däl: özi tipik aristokrat bolan Keý-Kowus oglunyň hem şeýle adam bolup ýetişmegini isläpdir.

Kitap 44 bölümden ybarat bolup, Keý-Kowusyň terbiýe barasyndaky garaýyşlary onuň iň soňky 44-nji babynda

„Gorkut ata kitaby” ýa-da „Däde Gorkut kitaby” türkmen halkynyň arasynda meşhur eserlerden biridir. Kitap häzirki türkmen halkynyň ata-babalarynyň bir etnik

topary bolan oguzlaryň durmuşy, dāp-dessurlary barada gürrüň berýär. Bu eposy öwrenijiler onuň X-XI asyrlara, käbir bölümleriniň YI, YII, IX-X asyrlara degişlilikini belleýärler. Gorkut gelip çykyşy boýunça oguz türkmenleriň baýat tiresinden bolupdyr diýen maglumat bar. Gorkut – taryhy şahsyýetdir. Ol parasatly türkmen ýaşulysy we döwlet işgäri bolupdyr. Gorkut gelip çykyşy boýunça Marydan bolupdyr. Ol 43 türkmen patyşasyna wezirlik edipdir. (Seret: R.Rejebow.Gadymy türkmen edebiýaty. A., 91-95 s.). Gepiň gerdişine görä aýtsak, Gorkut ata 295 ýyl ýaşapdyr diýip çak edilýär. (Şejeriýe terakima, türkmenleriň şejeresi) A., 1992, 36-37 s Gorkut ata, 7 sah.).

„**Gorkut ata**” kitaby 12 bapdan (bölümdeň ýa-da şahadan ybarat). Ol kyssa bilen goşgy garyşdyrylyp ýazylandyr. Eser türkmenleriň dürli tireleriniň arasynda giň ýaýran eserleriň biridir. Muňa mysal edip Ata Rahmanow tarapyndan çowdurlaryň we igdirleriň arasyndan eseriň birnäçesi şahasyny, ýazyp alanlygy hem şaýatlyk edýär. Olaryň içinde dürli şahalaryň başga-başga wariantlary, goşmaça boýlary hem bar. Eseriň 12 bölümüniň her birinde aýry-aýry wakalar beýan edilýär, olaryň her biriniň aýry-aýry personažlary bar. Ýöne bölümleriň hemmesinde diýen ýaly Salyr Gazan, Baýandyr han, Gorkut atanyň özi gatnaşýandyklary üçin, boýlar özara sepleşýärler.

Eser türkmen halkynyň irki orta asyr taryhyny, etnografiýasyny, durmuş-ýaşayyş şertlerini, psihologiýasyny, dāp-dessurlaryny, dilini öwrenmek üçin gymmatly çeşme bolşy ýaly, şol döwrüň pedagogik garaýyşlaryny öwrenmek üçin hem ygtybarly maglumatlary özüne birikdirýär.

Kitapda terbiýäniň dürli ugurlaryna degişli gyzykly pikirler özüne mynasyp orun alypdyr. Eserde baş pikiri gahrymançylyk, watançylyk, öz ýurdyny, il-günüňi daşky duşmanlardan kükrek gerip goramaga psihologik we tejribe taýdan taýýarlanmak hem-de duşman bilen şir kimin söweşmek meselesi uly orun tutmak bilen, onuň içinden beden terbiýesi bilen meşgullanmak meselesi uly orun tutmak bilen, onuň içinden beden terbiýesi bilen meşgullanmak, harby tälimi yzygiderli öwrenmek meselesi eriş-argaç bolup gelýär. Her bir oglan –gyzyň özünde, batyrllygy, gaýduwsyzlygy, ar-namyslygy, erki, güýji terbiýelemegi, at çapmak, ýaý atmak, gylyç oýnatmak ýaly harby hünärleri ele almagy baradaky pikirleri öňe sürülýär. Muňa Gorkut atanyň „Gara polat yz gylyjy çalmasaň, duşman dolanmaz, (44s.) „Ata namart ýigit münüp bilmez, onuň müneninden münmedigi gowudyr” we ş.m.. sözleri hem şaýatlyk edýär.

Eserde ýigitleriň we gyz-gelinleriň bu ajaýyp sypatlarynyň iş ýüzünde görkezilýän pursatlary köp. Muňa eserde mysal köp. Olaryň biri hökmünde „Salyr Gazanyň öýüniň ýagmalandygy (talanandygy) boýy diýen bölümde beýan edilýän wakany ýatlamak bolar. Onda şeýle gürrüň berilýär. Salyr Gazan birnäçe adam bilen awa gidýär. Olar gidenden soň Sükli melek diýen adam (duşman) öz atlylary bilen gije oba çozup girýär. Salyr Gazanyň öýüni talaýar... Olar Gazanyň düýelerini, atlaryny, hazynasyny, pullaryny alýarlar, onuň aýaly Burla hatyny, ejesini, ogly Orazy, kyrk sany oguz gyzyny hem özlari bilen äkidýärler. Onsoň Şükli Salyr Gazanyň sürüdüki on mün sany goýnuny hem almagy ýüregine düwüp, sürüniň üstüne alty ýüz atlyny gönderýär. Sürüniň çopanyň adyna Garaja diýýän ekenler.

Kitapda ahlak terbiýesiniň meselelerine degişli pikirler hem köp. Gorkut atanyň aýdan nakyl şekilli dana sözleriniň köpüsi hut ýaş nesilde ahlaklylygy terbiýelemäge gönükdirilendir. Mysal üçin, „Göwnüni ulumsy tutan adamda döwlet bolmaz”, „Malyna göz gyýmadygyň ady çykmaz”, „Gyz eneden görelde almasa öwüt almaz”, „Myhman gelmeýän öýüň ýykylany ýagşydyr”, „Ata-enäniň diýenini etmeýän, oňa hormat goýmaýan ogluň doganyndan dogmadygy egdir”, „Ýalan söz diýeninden diýmäniň gowudyr”. Pähim-paýhasly goja özüniň gatnaşyklarynyň jebis bolmagy, ýaş nesliň ahlak ynançlarynyň we özlerini alyp barylaryny ýaşuly nesilleriň köp asyrlaryň dowamynda döreden ahlak ideýalaryna mynasyp bolmagy barada alada edýän hakyky halk pedagogyň rolunda çykyş edýär. Ýokarky gysga, emma paýhasa ýügrulan dana sözlerde terbiýeçilik işiniň birnäçe usullary öz beýanyny tapýar. Olar položitel görelde, ynandyrmak, öwüt-nesihat ýaly usullardyr.

Gorkut ata eserde iň gowy ahlak sypatlaryny, ýagny myhmanparazlygy, jomartlygy, dogruçylygy, ene-atany hormatlamagy, zähmetsöýerligi, il-gün bilen gowy aragatnaşykda bolmagy, watançylygy, hüşgärligi, adamkärçiligi, serhoş bolmazlygy, kiçi göwünligi, ýagşy-ýamany saýgarmak ukybyny, uly işe girişmezden öň bu barada il-günüňe geňeşmegi, degmedige degmezligi, geçirimçiligi, rehimdarlygy, akýürekliigi we ş.m. wagyz-nesihat edýän hem-de olary ýaş nesliň ahlak normalaryna öwürlmegi ugrunda çalyşýan hakyky halk pedagogy hökmünde çykyş edýär. Umuman Gorkudyň obrazy pedagogik nukdaýnazardan uly ähmiýete eýedir. Onuň pähim-paýhasa ýugrulan baý durmuş tejribesine, synçylyga ýugrulan sözleri öz döwründe oguzlaryň ýaşlaryny terbiýelemekde uly rol oýnaşy ýaly soňky nesilleriň terbiýesine-de položitel täsir edendir diýsek ýalňyşmarys. Eserde ol hakyky terbiýeçi hökmünde suratlandyrylýar. Eserde aýal-gyzlaryň ahlaklylygy wasp edilýän boýlar az däl. Umuman onda aýal-gyzlar köp meselelere gatnaşýarlar. Eserde erkekler bilen deň gatnaşýarlar. Eserde aýallaryň öz adamsyna wepalylygyny wasp etmäge köp üns berlipdir. Erkekler hem soňuna çen aýallaryna wepadar bolup galýarlar. Mysal üçin, ogulsyzlygyndan zeýrenýär. Şonda-da ikinji gezek öýlenmegiň pikirini etmeýär. Onda aýallar köp meselelerde äriň maslahatçysy edilip görkezilýär. Kitapda köp aýallylyk, adaglama, dakylma ýaly zatlar ýok. Bu däpler soňky wagtlaryň önümidir diýmek bolar.

Kitapda hemişe položitel sypatly aýallar görkezilmän, olaryň garşysyna goýlan aýallaryň tankyt edilýän ýerleri hem bar. Munuň özi döwrüň ahlak-estetik normalaryny arassa saklamak baradaky aladanyň ýüze çykmasydyr. Mysal üçin eseriň bir ýerinde Gorkut ata şeýle diýýär: „Ertir bilen el-ýüzüňi ýuwmak, dokuz ýazmaç bilen, bir kelek (kenek) gatygy döküp, elin bykynyna diräp: -Şu öý gura, äre çykalym bäre gara garnym doýmady, ýüzüm gülmedi, aýagym paşmak, ýüzüm ýaşmak görmedi, bu bir ölse menem başga birine barsam – diýýän aýal ýigitlere duşmasyn, gapyňyzdan gelmesin. Irden turup el-ýüzüňi ýuwmak, gapy-gapy aýlanyp, obanyň ol ujundan, bu ujuna çenli gezip, gybat edip, gürrüňi diňläp, öýläne çenli gezip, öýüne geler. Sygyrlar, towuklar öýüni agdar-düneder eder. Munuň üçin igener. Bardy-geldi öýüne myhman gelse, senem iýer-içer zat sorasaň, bu ýykylmyş çatmada hiç zat ýok diýip, saçağyny kakar, diýseň diýeniň bitmez, äriň sözüne bakmaz. Bu zeýýilli aýallardan alla sizi saklasyn”.

Eserde estetik terbiýe meselesi hem mynasyp orun tutýar. Bu meselede aýratyn hem aýdym sazyň, çeper sözüň, gözel tebigatyň, adam gözelliliginiň üsti bilen ýaş nesilde gözellige söýgi terbiýelemeklige uly üns berlipdir. Saz hakynda aýdylanda bolsa, ol oguz türkmenlerinde mukaddes, gudratly zada deňelýär. Ol ýigitleri söweşe, gahrymançylyga ruhlandyrýar, hatda adamy ölümden hem halas edýär. Mysal üçin eseriň „Owşan goja ogly Segregiň boboýuny beýan eder” diýen bölümünde iki doganyň biri Egregi ýesir alan duşman ony inisi Segregi öldürmäge iberýär. Iki dogan duşuşýar. Ýöne Segrek uklap ýatan ekeni. Egrek Segregiň sazyny alyp, aýdyma gygyrýar. Segrek oýanýar we „Dädem Gorkudyň sazynyň hormatyna seni çapmadym...” diýýär.

Kitabyň awtory Gorkudyň obrazy hem eserde sazanda, şahyr, aýdymçy hökmünde teswirlenýär. Oguzlar ony aýdym-sazyň pygamberi hasaplapdyrlar. Tutuşlygyna alanyňda, „Gorkut ata” atly halk eposy pedagogik pikirlere baýdyr. Olar türkmen halk pedagogikasynyň terbiýeçilik pikirleriniň genji-hazynasyna uly goşantdyr. Eserde biziň günlerimiziň terbiýeçilik wezipelerini çözmekde ulanylmagy peýdaly boljak pikirler az däl.

Pedagogika dersinden umumy okuwyň beýany.

Mowzuk: Zähmet terbiýesiniň we hünärlere gönükdirmegiň esaslary. Ykdysady terbiýe.

Sapagyň maksady: talyplary zähmet terbiýesiniň maksady we wezipeleri bilen tanyşdyryp hem-de Türkmenistanyň Prezidentiň türkmen halkyny iş yerleri bilen üpjün etmekde alyp barýan syýasaty bilen tanyşdyrmakdan ybarat.

Meýilnama:

1. Zähmet terbiýesiniň wezipeleri.
2. Türkmenistanyň Prezidentiniň „Hazarýaka gaz geçirişini gurmak barada“ Jarnamasynyň halkara ykdysady gatnaşyklaryndaky ähmiýeti. Ýurdumyzyň ýaşlaryny zähmet durmuşyna işjeň gatnaşmaga taýýarlamak.
3. Türkmenistanyň Hormatly Prezidentiniň bilim reformasynda zähmet terbiýesiniň ulgamy we ýaşlary hünäre taýýarlamagynda tutýan orny.
4. “Awaza” milli syýahatçylyk zologynyň Türkmenistanyň ykdysadyýetini ösdürmekdäki roly.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow belent wezipede işläp başlan ilkinji gününden „Meniň iň esasy we ygtybarly daýanjym halkym bolar“ diýen nurana jümleleri il-günüň, berkarar ýurduň kuwwatlanmagynyň hatyrasyna durmuşa geçirýän parz işlerinde ýolgörkeziji edip saýlan sarpaly ýurt baştutanymyz G.Berdimuhamedowyň saýasynda erkinligine, halal baýlygyna, asyrlar arzuwlanan bagtyna gowşan adamlar ajaýyp maksatlaryň, ähli dünýäniň ünsüni özüne çekýän deňsiz-taýsyz tutumlaryň, aýdyň geljegi nazarlaýan ykdysady, bilim-ylym, saglygy goraýyş we beýleki ähli ugurlarda bolup geçýän özgerişikleriň mysal bolmagynyň şanynda döredijilikli zähmet çekmek, päk zähmetiň hözirini görmek, gurmak bagtyna eýe boldular. Hakyky abadançylygyň, agzybirligiň hem ruhubelentligiň Watanyna öwrülen Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň görnüp-üşidilmedik ösüşleriniň, ilatyň ýaşaýyş durmuşynyň düýpgöter gowylanmagynyň, parahatçylygyň we asudalygyň hatyrasyna döwletleriň onlarçasý bilen giň möçberli halkara hyzmatdaşlygyň ösdürilmeginiň özeninde hut çuňňur hormatlanylýan Prezidentimiziň pähim-paýhasynyň, dana öňdengörüjiliginiň parasatly, oýlanyşykly, täsin başlangyçlary bilen Ýer ýüzüne özüni aldyrmaga mümkinçilik beren hyjuw-yhlasyny indi bütin dünýä bellidir.

Türkmenistanyň Prezidenti gije-gündiz arman-ýadaman çekýän zähmeti netijesinde amala aşyrylýan batyrgaý, aklyňy haýran edýän möçberdäki reformalaryň, özgerişleriň, il bähbitli Kararlar, Permanlar her bir ynsan üçin ýakymly hem buýsançlydyr. Häzirki wagtda bütin dünýäniň ünsüni özüne çekip, berkarar ýurdumyzyň Bilim ulgamynda üstünlikli amala aşyrylýan oňyn özgertmeleri Hormatly Prezidentiniň halk söýgüsine mynasyp bolan beýik işleriniň biridir. Sarpaly ýurt baştutanymyz Türkmenistanyň Prezidentiniň wezipesine işe başlan ilkinji gününde „Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda“ Permana gol çekdi. Oňa laýyklykda bolsa orta mekdep 10 ýyllyk, ýokary okuw mekdeplerinde okuwyň möhleti 5, aýry-aýry ugurlar boýunça 6 ýyllyk edildi. Diňe bu hem däl: eziz ýaşlarymyzyň ýokary derejede bilim-sowat almaklaryny, hünär edinmeklerini gazanmak, olary ylma-bilime höweslendirmek, halallyk, ahlaklyk, agzybirlik, beýik watançylyk ruhunda terbiýelemek işini ýurdumyzda alnyp barylýan ähli özgertmeleriň özeni hasaplaýan sarpaly ýurt baştutanymyzyň „Bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda“ Kararynyň hem-de „Türkmenistanda bilim işgärleriniň iş haklarynyň we talyp haklarynyň möçberlerini köpeltmek hakynda“ Permanynyň kabul edilmeginiň ýaşlara berilýän bilim-terbiýäniň dünýä derejesine laýyk bolmagyny gazanmaklyga, mugallymlaryň ösüp gelýän nesillerimiziň bilim-terbiýe işine has-da höweslenmeklerine, olaryň iş, ýaşaýyş-durmuş şertlerini gowylandyrmaklyga ýardam edendigi, şeýle-de talyp ýaşlarymyzyň ylym-bilim almaga, ylmy işler bilen döredijilikli meşgullanmaklyga işjeň gatnaşmaklaryna höwes döredendigi ikiuçsuzdyr.

Diňe 2007-nji ýylyň özünde ylmyň we tehnologiýanyň iň soňky gazananlary bilen enjamlaşdyrylan orta we ýokary okuw mekdepleriniň hakyky köşgi ýada salýan çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleriniň onlarçasynyň binalary gurlup ulanylmaga berildi.

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň sosial-durmuş şertlerini gowylandyrmak baradaky Milli matsatnama kabul edildi.

Mekdebe çenli çagalar edaralarynyň ulgamyny giňeltmek üçin umumy bahasy iki milliard Amerikan dollaryna golaý bolan desgalaryň 426-syny gurmak, şeýle hem umumy möçberi 1,9 milliard Amerikan dollaryndan ybarat mekdepleriň 316-syny gurmak göz önünde tutulýar.

„Durmuş üpjünçiligi hakynda“ Bitewi Kanunyň esasynda pensiýa tölegleri ýokarlandyrylyp, ilatyň kömege mätäç gatlagynyň sosial

goraglylygy üpjün edildi, **oba hojalygynda zähmet çeken adamlaryň pensiýalary täzedan dikeldildi.**

Nowruz aýynyň 30-na bolan taryhy XX Halk maslahatynda oba hojalyk pudagynyň düşewüntligini gazanmak, ony özgerdip durmak, tehnika üpjünçiligini pugtalandyrmak esasy wezipeleriň biri edilip goýuldy, munuň üçin ilkinji nobatda ýeriň hakyky eýesini terbiýeläp ýetşdirmegiň zerurdygy nygtaldy. **Şol günden başlap adamlaryň hal-ýagdaýynyň ösüşi, her bir maşgalanyň ýaşaýş derejesiniň ýokarlandyrylmagy, her kimiň öz döredijilik başlangyçlaryny durmuşa geçirmegine mümkinçilik döretmek biziň ýurdumyzy durmuş taýdan ösdürmegiň baş wezipesine öwrüldi.**

Hut şunuň özi –zähmetkeş adam we raýatlar üçin zerur şertleriň ählisiniň döredilmegi mähriban Prezidentimiz Halk Maslahatyndaky çuňňur mazmunly çykyşynyň esasy düzdi we göz önünde tutulan ähli zatlaryň jemini jemledi: „**Eger biz adamlara mynasyp ýaşaýşy üpjün edip, olaryň ýagdaýyny ýokarlandyryp bilsek, munuň özi ähli ugurlarda özgertmelere uly badalga berer**”.

2007-nji ýylyň Magtymguly aýynyň 12-sine Hazar boýundaky Türkmenbaşy şäherinde Türkmenistanyň, Russiýa Federasiýasynyň, Gazagystan Respublikasynyň döwlet baştutanlarynyň bilelikde geçiren üçtaraplaýyn gepleşikleri hormatly Prezidentimiziň goňşy ýurtlar bilen ykdysady hyzmatdaşlygy mundan beýläk-de ösdürmäge we berkitmäge aýratyn ähmiýet berýändigini Ýer yüzüne aýan etdi. Sähetli gün üç döwletiň Prezidentleriniň „**Hazarýaka gaz geçirilişini gurmak barada**” gol çeken Jarnamasy taryhy resminama boldy. Aç-açanlyk, hoşniýetlilik, birek-birege ynanyşmak, ýürekdeşlik ýagdaýynda geçen şol duşuşykda Merkezi Aziýa gaz transport kuwwatlylygyny ösdürmek hakynda Türkmenistan, Özbekistan, Gazagystan, Orsýet döwletleriniň Prezidentleriniň arasynda dört taraplaýyn Bilelikdäki Jarnama gol goýlanlygy hem aýratyn belenilmäge mynasypdyr. Şol resminamalarda nazarda tutulýan anyk maksatlar demirgazyk ugur boýunça türkmen ýangyjynyň dünýä bazaryna çykarylyşyny köpeltmäge giň mümkinçilikler açýardy.

Okuwçylara zähmet terbiýesi berlende, olaryň öz bitirýän işlerinden lezzet alyp bilmeklerini gazanmak, olarda il bähbidi üçin çekýän zähmetine guwanç duýgusyny döretmek, ýaş nesilde hojalyk hasaplaşygy, bazar ykdysadyýeti, kärendeçilik, potratçylyk ýaly düşüňjeleri emele getirmek,

olaryň „zähmet soňy rehnetdir” diýen halk pähiminden ugur alyp hereket etmeklerini gazanmak möhüm wezipeleriň biridir.

Türkmen halk pedagogikasynda zähmet terbiýesiniň wezipeleri – ýaş nesli sazlaşykly ösen kemally adamlar edip ýetişdirmegiň we özbaşdak durmuşa taýýarlamagyň gadymy ýollarynyň biri bolup we hemişe halkyň üns merkezinde bolupdyr. Zähmet diýip türkmenler esasan zähmet çekmäge ukyply, ruhybelent hem sagdyn, gaýratly hem başarjaň şahslary kemala getirmegi göz önünde tutýar. Türkmen halky, zähmet-adamyň ýaşaýşynyň, maddy taýdan üpjünçiliginiň, abadançylygynyň esasy şerti, onuň mertebesiniň esasy ölçegi, sagdyn bedeniň adaty ýagdaýy, islegi diýip hasap edipdir. Muňa birtopar nakyllardyr, atalar sözleri hem şaýatlyk edýär: „Işlemedik – dişlemez”, „Zähmetsiz rahat ýok”, „Bikärden taňry bizar”, „Işläne bar – işlemedik nana zar”, „Hünärli ýigit hor bolmaz” we başgalar.

Halkyň düşünişine görä, hemmeler –baýlar hem garyplar hem deň zähmet çekmeli we öz zähmetiniň hasabyna ýaşamaly: hiç kimiň başganyň zähmetiniň hasabyna ýaşamaga haky ýok: „Maly tapan baksyn, oduny tapan ýaksyn”, „Halal zähmet – baky döwlet”. Türkmen halky çagalarynyň zähmetsöýer, hünäre ukyply adamlar bolup ýetişmeklerini arzuw edipdir we zähmet terbiýesine maşgalada uly üns berlipdir.

Zähmet terbiýesi – agzybir, asuda hem jebis türkmen halkynyň röwşen geljegi üçin zähmet çekmäge ukyply, ruhubelent hem sagdyn, gaýratly hem başarjaň şahslary kemala getirmegi göz önünde tutýar. Ata-Watanyň, il-günüň bähbidi, ýaşaýyş-durmuşyň eşreti, her bir ynsanyň bol-telki ýaşamagy üçin işe ukyply bolmagyň zerurlygy baradaky düşüňjeleri ýaşlaryň aňyna guýmagy, olaryň islegine hem endigine öwürmegi maksat edinýär.

Terbiýeçilik işiniň bu ugry öz gözbaşyny maşgala ojagyndan alyp gaýdýar, mekdebe çenli terbiýeçilik edaralarynda, soňra mekdepde maksada gönükdirip dowam etdirilýär. Türkmenistanyň Konstitusiyasynda bellenilişi ýaly, her bir raýatyň döredijilikli zähmet çekmäge, öz islegine görä hünär, iş saýlap almaga, iş ýerini anyklamaga, bitirýän işiniň möçberine hem hiline görä hak almaga hukugynyň barlygy düşündirilýär. Mekdep maşgala bilen berk arabaglanyşykda bolup, okuwçylaryň zähmete bolan isleglerini öwrenýär, olaryň ymtylyşlaryny ösdürmegi hem berkitmegi guraýar. Bu çylşyrymly hem köptaraply işdir.

1. Mekdepde zähmet terbiýesi, ozaly bilen, ýaş nesliň okuw zähmetini dogry guramakdan, onuň düýpli bilim almagyny ýola goýmakdan başlanýar.

Sonda mugallymyň şahsy göreldesiniň (her bir sapaga ykjam taýýarlygynyň, öz kârine bolan söýgüsiniň, okuwça bolan ýürekdeşliginiň we ş.m.) roly biçak uludyr. Ol özüniň hereketi, işine bolan yhlasy, çaga bolan hakyky duýgusyny, akyl zähmetine bolan ymtlyşlary döredip biler. Galyberse-de, her bir okuw dersiniň mazmuny zähmet adamsy hem onuň işi bilen ýugrulandyr, çünki okuw prosesinde (işinde) öwrenilýän tanymal adamlary – oýlap tapyjylary, akyldarlary, ýazyjylary, babadaýhanlary, gurluşykçylary, senetçileri we beýlekileri tutanýerli zähmetiň öňe çykaranlygyny äşgär edilýär.

2. Zähmet terbiýesini bermekde zähmet okuwynyň aýratyn ähmiýeti bar: mekdepde zähmet okuwy esasan üç ugur boýunça alnyp barylýar

a). Hyzmat ediş zähmeti;

b). Oba hojalyk zähmeti;

w). Tehniki zähmet-mekdep okuwçylarynyň dürli-dürli kârlere bolan ymtlyşlaryny ýüze çykarmakda, olary hünärlere gözükdirmekde. Ata-Watanyň arzyly hünärment adamlary edip ýetişdirmekde zähmet okuwynyň mümkinçilikleri az däl.

3. Okuwçylara zähmet terbiýesini bermekde, olaryň zähmet adamlaryna sarpa goýmaklaryny gazanmakda klasdan daşary geçirilýän dürli-dürli terbiýeçilik çäreleri hem aýratyn ähmiýete eýe bolup durýar. Önümçiligiň dürli obýektlerine guralýan ekskursiýalar, gezelençler, zähmetde meşhurlyk gazanan tanymal adamlar bilen geçirilýän duşusyklar, türkmen halkynyň medeni we ruhy gymmatlyklary baradaky söhbetdeşlikler, klas sagatlary, okuwçylaryň hut özleriniň köpçülik bolup ýerine ýetirýän gaýry işleri bilen baglanyşykly bolan çäreler zähmet terbiýesini bermekde möhüm rol oýnaýar. Mekdepde oýlanyşykly guralýan kružoklar, okuwçylaryň zähmete döredijikli çemeleşmekleri üpjün edýär, olaryň önümçilik kärhanalary bilen aragatnaşykda bolup, şertnamalaýyn esaslarda önüm öndürmek işine gatnaşmaklary önümçiligiň dürli pudaklarynda zähmet çekmeklige höwes döredýär.

Ykdysady terbiýe. Munuň düýp manysy yurduň ykdysady problemalaryndan baş çykaryp bilmegi ýerasty we ýerüsti baýlygyna, adam akyly eli bilen döredilen gymmatlyklara guwanç duygyyny döretmegi, gorap saklamagy, aýawly peýdalanmagy öwretmegi göz önünde tutýar. Bu iş çaganyň mekdebe çenli bolan döwründe amala aşyrylyp başlanýar, özem ahlak, akyl, zähmet, gозellik terbiýesi bilen utgaşdyrylyp alnyp barylýar. Tebigatyň eçilen baýlygyna, köpçüligin emlägine, hut öz zadyna aýawly garamak, çöregi we beýleki azyk önümlerini tygşytly ulanmak ýaly deslapky asylyly sypatlar çaganyň irki döwründe emele

getirilýär. Onuň ykdysady düşüňjeleri soňundan okuw predmetleriniň belli bir sistema boýunça öwrenilýän döwründe ösdürilýär hem berkidilýär. Okuwça maşgalanyň, etrabyň, welaýatyň, ýurduň ykdysadyýeti bilen baglanyşykly bilim-terbiýe bermek işi ýola goýulýar.

Bazar gatnaşyklarynyň şertlerinde ykdysady bilim islendik käredeki adamlar üçin hem zerurdyr. Ol potratçydyr käredeçi üçinem, telekeçidir daýhan üçinem, kārhana eýesidir kompýuteriň operatory üçinem, gepiň keltesi, islendik käredekileriň hemmesi üçinem zerurlykdyr.

Orňäp-ösüp barýan nesil bazar ykdysadyýetiniň arzan alyp gymmat satmak däl-de, halal işläp gowy önümleri köp öndürmelidigine, özem adam bolup, adamyň gadyryny biljek bazarçylar bolup ýetişmelidigine, eşretli ýaşamak üçin öz gerdeniň bilen zähmet çekmelidigine akyl ýetirmelidir hem öz hereketinde şol ynamdan ugur almalydyr. Bazar ykdysadyýeti baradaky bilim türkmenе mahsus bolan ynsanperwerlik bilen utgaşyp gitmelidir. Harsy dünýalikden has daşda bolan bazar gatnaşyklary bolmalydyr. Bazar ykdysadyýetiniň jümmüşine aralaşyp gitjekler haýsy kārhananyň gurluşygyna näçe peýda berjekdigini bilmelidir. Ýa-da käredeçi kärede alan ýerini ýerlikli peýdalananda näçeräk girdeji alyp biljekdigine, önüm öndürmege gatnaşýan adam önümiň gymmatyny onuň hiliniň kesgitleýändigine akyl ýetirmelidir. Edil şonuň ýaly-da ýokary bilimli ykdysatçynyň, ozaly bilen, kārhanalarda bir sagat boş geçirilen iş wagtynyň önümçilige näçe zyýan ýetirýändigini bilmegi hökmandyr.

2007-nji ýylyň 21-nji iýulynda Hormatly Prezidentimiziň karary esasynda döredilen “**Awaza**” milli syýahatçylyk zology ykdysady we medeni taýdan ägirt uly ähmiýeti bilen aýratyn tapawutlanýar. Çünki bu syýahatçylyk zologynyň döredilmegi ýurdumyzda sporty, syýahatçylygy, medeni-dynç alyş ulgamyny ösdürmegiň ummasyz mümkinçiliklerini emele getirdi.

“Awaza” milli syýahatçylyk zologynyň milli yldysadyýetimizde eýeleýän ornuna doly göz ýetirmek üçin, ilkinji nobatda, syýahatçylygyň mazmunyna düşünmek zerurdyr.

Eýsem, syýahatçylyk näme? Syýahatçylyk ilki bilen döwlet üçin möhüm girdeji çeşmesi hem bolup durýar. Munuň şeýledigine Müsür döwletiniň mysalynda-da göz ýetirmek bolýar. Dünýäniň abraýly habar beriş gulluklarynyň habatçylarynyň hasaplamalaryna görä, bir ýylyň dowamynda Müsür döwletine syýahatçylykdan girýän üç milliard dollardan hem geçýär. Türkmenistanda hem Müsür döwletiniň piramidalary bilen bäsleşip biljek gadymy margaş, Altyndepe, Nusaý galasy, gadymy Merw, gadymy Köneürgenç ýaly ençeme taryhy-medeni ýadygärlikler bar. Şonuň

ýaly-da diýarymyzda gündogar Ýewropa düzlükleri bilen deňleşip bilýän Bathyz, Repetek, Köýtendag tebigy goraghanalary bilen bäsleşip biljek Mollagara, Arçman, Awaza ýaly ençeme şypahanalaryň bolmagy syýahatçylygyň ösmegi üçin giň mümkinçilikleri döredýär.

“Awaza” milli syýahatçylyk zologynyň döredilmegi döwletimizde diňe bir syýahatçylygyň, sportuň we medeni-dynç alyş ulgamynyň ösdürilmegini aňlatmaýar. Bu milli syýahatçylyk zologynyň döredilmegi we döwlet maksatnamalarynda bellenen möhletlerde hereket edip başlamagy ýurdumyzda daşary ýurt maýa goýumalaryny çekmäge, transmilli ulag we aragatnaşyk kommunikasiýalaryny, şeýle hem erkin ykdysady zoloklar çygryny ösdürmäge örän uly ýardam berýär. Milli ykdysadyýetimiziň bu möhüm ugurlarynyň yzygiderli ösmegi bolsa tutuş ykdysadyýetiň ösüşini kepillendirýär. Döwlet baştutanymyz hem ykdysadyýetimiziň geljekde yzygiderli, ýokary ösüşiniň dowam etmegi üçin amala aşyrylmaly işleriň birnäçesini häsiýetlendirip, transmilli ulag kommunikasiýalaryny, erkin telekeçiligiň ykdysady zolaklaryny, degişli ykdysady we syýasy institutlary döretmek arkaly ýurdumyzyň geosyýasy ýagdaýyny mundan beýläk-de pugtalandyrmagyň şol çärelere degişli bolup durýandygyny belledi.

„Awaza” milli syýahatçylyk zolagynyň ilkinji nobatda, erkin ykdysady zoloklar çygrynyň ösüşine täsir etmegi öz-özünden düşnükli ýagdaýdyr. Sebäbi milli syýahatçylyk zolagy erkin ykdysady zoloklaryň döredilmeginiň we hereket etmeginiň esasy ykdysady, hukuk hem syýasy ýörelgelerini özünde jemleýär. Erkin telekeçiligiň ykdysady zolaklary barada söz açylanda, ilki bilen bu ykdysady hem hukuk adalgasynyň nämäni aňladýandygyna göz ýetirmek gerekdir. Mälim bolşy ýaly, erkin ykdysady zolok – bu döwlet tarapyndan belli bir çäklerde gysga wagtyň dowamynda ykdysady taýdan netijeli ösüş gazanmak maksadyndan ugur alnyp, telekeçilik işi bilen meşgullanmak üçin has ýeňilleşdirilen şertleri döredýän döwletiň syýasy serhediniň çäginde ýerleşen çäkdir. Erkin ykdysady zoloklarda ýuridik şahslary döretmegiň we telekeçi hökmünde döwlet belligine durmagyň ýeňilleşdirilen düzgünleri hereket edýär. Telekeçiler salgytlaryň we döwlet paçalarynyň aglaba köp bölegini tölemekden boşadylýarlar. Harytlaryň eksport we import edilmegine giň mümkinçilikler döredilýär hem-de telekeçiligi höweslendirmegiň beýleki ykdysady, syýasy we hukuk usullary giňden ulanylýar.

Dünýä tejribesinde erkin ykdysady zoloklaryň şu aşakdäki ýaly ençeme görnüşleri bardyr:

-erkin söwda zolagy (bütindünýä möçberindäki söwda bilen meşgullanmaklyga niýetlenýär. Ol zoloklarda, köplenç, köplenç halatda,

önümler öndürilmän, taýýar çig malyň, öndürilen önümleriň, umuman, harytlaryň alyş-çalyş ýaly telekeçilik işleri bilen meşgullanylýar. Erkin söwda zolaklary, köplenç halatda, tranzit söwdanyň ösmegi üçin köp amatlyklary özünde jemleýän Geamburg, Amsterdam, Nepal, Florida, Singapur we Dubaý deňiz duralgalary ýaly möhüm deňiz duralgalarynda ýerleşýärler);

-serhetýaka söwda zolagy (ýerli söwda bilen meşgullanmaklyga niýetlenýär;

-senagat-eksport zolagy (söwda we senagat –önümçiligi bilen bagly telekeçilik işleriniň utgaşdyryp alnyp barylmagyna niýetlenýär);

-aýratyn nukuk düzgünli ykdysady zolok (söwda we tehnologiýa ösüşi hem-de önümleri öndürmegiň täze usullaryny (nou-hau, haý-tek) ornaşdyrmaga gönükdirilen senagat-önümçiligi bilen bagly telekeçilik işleriniň utgaşdyryp alnyp barylmagyna niýetlenýär. Bu zoloklar köplenç ykdysadyýetiň ýa-da senagatyň, haýsy hem bolsa bir pudagyny ýa-da Çygryny ösdürmeklige niýetlenýär. Mysal üçin, bir kärhananyň ýa-da bellibir önümçilik toplumynyň çägi erkin ykdysady zolok diýlip yglan edilýär);

-tehnoparklar we tehnopolisler (önümçiligiň ylmy-barlag merkeziniň ýanynda ýerleşdirilmegi we täze oýlap tapyşlaryň önümçilige birsyhly ornaşdyrylyp durmagy üçin niýetlenýär);

-transserhet zolagy (iki ýa-da ondan köp ýurtlaryň çäginde ýerleşen zoloklar;

-offşor zolagy (amatly walýuta –maliýe düzdüm herekwet edýän zoloklar. Esasy alamatlary, esaslandyryş gaznasynyň möçberiniň pes bolmagy, goýumlaryň ýoşyrynlygy (aponimligi), bellige alnan ýurdunda täjirçilik amallaryny (operasiýalaryny) geçirmeklige gadaganlyk bolup durýar);

- erkin telekeçiligiň ykdysady zolagy (telekeçilere has giň mümkinçilikleriň döredilmeginiň netijesinde ýurduň yzagalak etraplarynda kiçi we orta telekeçiligiň işjeňleşmegini gazanmaklyga niýetlenýär).

Edebiýat:

1. Gurbanguly Berdimuhammedow. Täze galkynyş eýýamy. A.2007.
2. Gurbanguly Berdimuhammedow. „Döwlet adam üçindir“. A.2008.
3. Ş.Haljanow Garaşsyzlyk pedagogikasy.A.,1995.
4. Pirliýew G. Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi. A.,1995
5. Pirliýew G. Mekdepde terbiýeçilik işiniň esasy meseleleri. A.1990.

Pedagogika dersinden umumy okuwyň beýany.

Tema: Ahlak terbiýesiniň esaslary. Aňly-düşünjeli düzgün-nyzamylygy terbiýelemek. Hukuk terbiýesiniň esaslary.

Meýilnama :

1. Türkmenistan Prezidenti ahlaklylyk barada. Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň şertlerinde ahlak terbiýesiniň wezipeleri we mazmuny.
2. Türkmen halk pedagogikasynda ahlak terbiýesi. Maşgalada ýaşlaryň ahlak terbiýesi we ony terbiýelemek barada.
3. Aňly-düşünjeli düzgün nyzamylyk we jogapkärçilik şahsyýetiň Garaşsyz Türkmenistanda zerur ahlak sypatlarydyr. Hukuk terbiýesi.

Edebiýat:

6. Gurbanguly Berdimuhammedow. Täze galkynyş eýýamy. A.2007.
7. Gurbanguly Berdimuhammedow. „Döwlet adam üçindir“. A.2008.
8. Pirliýew G. Mekdepde terbiýeçilik işiniň esasy meseleleri. A.1990.
9. Pirliýew G. Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi. A.1995.
10. Haljanow S. Garaşsyzlyk pedagogikasy. A.1996.

Ahlak - adamyň özüni alyp barşyny, gylyk-häsiýetlerini kesgitleýän düzgünlerdir. Ol adamlaryň bi-birine bolan garaýşyny, Watana, halka, jemgyýete, döwlete, maşgala ş.m. bolan garaýyşlaryny kesgitleýär. Ahlak meselesi bilen etika, psihologiýa, pedagogika ylymlary iş salyşýar. Etika-ahlagyň döreýşini, ynsanyň ahlak garaýyşlaryny, prinsiplerini, ösüş kanunlaryny; psihologiýa –adam aňynda ahlak ynanjyň, duýgynyň, hüý-häsiýetiň we ş.m. emele geliş şertlerini, kanunalaýyklygyny; pedagogika-ahlak terbiýesiniň mazmunyny, maksadyny, usullaryny, serişdelerini öwrenýär.

Ahlak adamzat jemgyýetiniň ösüşiniň önümidir. Ilkinji ahlak düwünçekleri gadym zamanlarda emele gelipdir. Irki döwürlerde-de nädogry hereketleri gadagan etmek, köpçülik bolup ýazgarmak ýaly çäreler ulanylypdyr.

Nuh pygamber neberelerine-yigitlere gaýratlylyk, ruhabelilik, mertebelilik, birsözlülük, işewürlük öwretti. Türkmen ýigitleri öz dogduk ýerine, dogan-tirelerine, ata-enelerine şek ýetirilmegini namys saýyp göreşe giripdirler.

Nuh pygamber garry gojalara we enelere ogul-guz terbiýesinde akyly, agras, paýhasly, seresaply çemeleşmegi, olaryň hakyky ynsan häsiýetliligi üçin uly jogapkärçilik goýdy. Sebäbi Nuh pygamber ýaşlaryň ýalňyşmazlygyny isleýardi. Ol: „Ulular bir gezek ýalňyssa, ýaşkiçiler müň gezek ýalňyşar. Öýde ata ýalňyssa, ogul ýalňyşar, ene ýalňyssa gyz ýalňyşar, gaýyn ata hem gaýyn ene ýalňyssa, gelin ýalňyşar“ diýip wagyz edýardi. Şonuň üçin türkmen öý edebiniň düzgünini girizdi.

Ol edep-kadalar şulardan ybarat:

1. Ulyny sylamak.

2. Kiçini söýmek.

„Ulyny sylamasaň, kiçini söýmeseň adamçylyk ýiter. Birehimlik başlanar“ diýip, Nuh pygamber sargaýardy.

3. Ata-enäni arzylamak.

Ol şunda çagalara:“ Ata –eneňiziň ýüzüne garap sözlemäň, gyňralmaň. Buýran işini hökmän ýerine ýetiriň!“ diýip, hoşamaýlyk etdi.

4. Ruhubelentlik.

„Ruhunyz belent bolsun. Şadyýan boluň. Ruhubelentlik ömrüňize nur many çayar, kyn işiňizi aňsat eder“ diýip Nuh öwredýardi.

Müňýyllyklaryň dowamynda türkmen halky dinini, dilini, milletiniň arassalygyny saklap, özboluşly däbini, päkize, halal milli gylyk häsiýetlerini döredip biziň günlerimize ýetirip bilipdir.

Şahsyýetiň kämilleşmeginde ahlak terbiýesi uly orun tutýar. Adamyň ahlak taýdan ösüşi ony häsiýetlendirmegiň özeni bolup, onuň adam hökmündäki gymmatyny kesgitleýar.

Moral ýa-da ahlak adamlaryň jemgyýetde özlelerini alyp barşynyň taryhy taýdan emele gelen prinsipleriniň we normalarynyň jemi bolmak bilen, adamlaryň jemgyýete, bir-birine, döwlete, maşgala bolan gatnaşygyny kesgitleýar, olaryň hereketlerine baha bermekligiň ölçegi bolup hyzmat edýär.

Häzir, Garassyz Bitarap Türkmenistanda ýaşlary belent ahlaklylyk ruhunda terbiýelemek möhüm wezipeleriň biri. Ahlak terbiýesiniň esasy maksady ösüp barýan nesilde ahlak kadalary, düzgünleri baradaky duýgy-düşünjeleri, özüni alyp barmagyň endiklerini emele getirmekdir, şol normalar, düzgünler esasynda hereket etmegi öwretmekdir.

1992-nji ýylda türkmen halkyna öz milli baýramçylyklary we sowet döwri gadagan edilen döp-dessurlary („sünnet“, „namaz“, „jynaza çykarmak“) we başgalyr girizildi.

„Biz, ýaş nesli terbiýelemek meselesinde, türkmen halkynyň asyrlar boýy toplar biziň günlerimize ýetiren öz milli döp-dessurlarymyza daýanarys...“

Ahlak terbiýesiniň mazmunynda ata Watana, ene topraga, onuň halkyna, diline, taryhyna, medeni we ruhy gymmatlyklaryna çyn söýgi döretmek esasy orun tutýar. Bu örän giň hem çuň düşündir, ol ynsanyň ganyna ene süýdi bilen bilelikde siňip giden iňňän näzik watançylyk duýgusydyr. Watana wepalylyk, enä bolan söýgi ýaly mukaddesdir.

1. **Halklaryň dostlugy.** Türkmen halky hakyny dostluga belent sarpa goýar. „Biz dünýäniň halklary bilen dostluk, birek-birege hormat goýmak, deňlik ýoluny seçip aldyk“.

2. **Ynsanperwerlik** meselesi ahlak terbiýesiniň özenidir. Adama belent sarpa goýmak ata-baladan miras bolup geçen ahlak sypatydyr.

„Görogluda“ jyigalybegiň öwut-ündewleriniň üsti bilen ahlaklylygyň giden bir kompleksi bolup durýar.

Türkmen halkynyň beýik şahyry Magtymgulynyň eserleri ynsansöýüjilik ruhy bilen ýugrylandyr.

„Adam bolup, adam gadryn bilmeýen. Ondan kim bir otlap ýören mal ýagşy“–diýip beýik akyldar bu babatdaky öz pikirlerini jemläpdir.

3. **Zähmetsöýüjilik.** Türkmen halky hem-me wagtda-da hünärment, jepakeş, kärine ussat adamlara, olaryň döreden önümlerine, beýleki gymmatlyklaryna hemişe-de belent sarpa goýlupdyr, ol barada gowy pähimler döredilipdir. Zähmetsöýüjiligi bilen sazlaşyp gidýär.

4. **Şahsyýetiň adamkärçilik** sypatlary.

Ýaş nesliň borçluluk, jogapkärçilik duýgusy, Watan önündäki, il-günüň ýoldaşlarynyň, ata-enäniň önündäki borçlaryna, jogapkärçiligine akyl ýetirmegi onuň ahlak sypatlarynyň biri bolup durýar. D.Azady „Wagzy-azat“ poemasynda ynsan perzendine: „**Gel, ata birle eneňni kul ryza, Ryza bolgaý, şubhesiz, senden Huda**“–diýip wesýet edipdir.

5. **Myhmanparazlyk** – türkmeniň ata-baba gadymdan gelýan asyly däbi. „**Myhman ataňdan uly**“ diýen pähim halkyň myhmana biçak uly sarpa goýup gelenliginiň alamaty. Magtymguly akyldarymyz bu barada kimiň kimdigini aýyl-saýyl edýar oturyberýär:

„Mert çykar myhmana güler ýüz bilen, Namart özün gizlär, myhman ýoluksa“.

6. **Ynsaplylyk**-kanagatly bolmagy, sabyrly bolmagy, gara nebsiňe haý diýip bilmeği talap edýän ahlak sypaty, ol ynsanyň wyzdany bilen aýrylmaz baglanyşykly. Ata-babalarymyz nesilleriň ynsaply bolmagy, halal zähmet bilen gün görmegi, kişiniň malyna göz gyzdymazlygy ugrunda hemişe alada edipdir, nebsini öňe düşürenleri hatda näletläpdir.

7. **Düzgün-nyzamlylyk** – şahsyýetiň ahlak sypatydyr. Garaşsyz Bitarap Türkmenistanda- adamyň eşretli durmuşy hakynda alada edýän mahalynda onuň hem jemgyýetiň kabul eden düzgün-tertibini berjaý etmegi hökmandyr.

Asudalyk, agzybirlik, syýasy durnuklylyk, erkinlik Garaşsyz Bitarap Türkmenistan üçin häsiýetlidir.

8. **Kollektiwizm duýgusy** „ýekäniň çaňy çykmaý, diýen halk pähimi ýöne ýerden däldir.

Kollektiw bolup, duş gelen kynçylyklary ýeňip geçmek, aýry-aýry adamlaryň özlerini alyp baryşlaryndaky nogsanlyklary ýok edip, olaryň gylyk-hasiýetlerini

gowylandyrmak mümkinçiligi az däl. Kollektiw bolup, onuň bähbidini goramak, azaşany dogry ýola gönükdirmek möhümdir.

9. **Edeplilik-ahlaklylykdyr.** Edeplilik ynsanyň gowy gylyk-häsiýetlerini, adamkärçiligini, jemgyýetçilik gatnaşyklaryndaky medeniýetliligini özünde jemleýär. Ol ata-babalarymyzdan miras galan ahlak düzgünleriniň giden bir ulgamydyr, ýagny halk pedagogikasynyň süňňüne ornaşyp giden onuň içinde hemişelik hereket edýän ahlak normalarydyr.

II) Adamyň iň gowy ahlak sypatlary diýip türkmen halk pedagogikasynda nämeleri düşündiripdirler?

Türkmen halky adama baha berende ilki bilen onuň adamkärçiligini göz önünde tutupdyr. „Adamkärçilik düşünjesi bolsa halk pedagogikasynda juda giň manyda ulanylypdyr. Ol kiçigöwünlilik, birek-biregi hormatlamak, goldamak, zähmetsöýüjilik, beren sözüne wepalylyk, akgöwünlilik, dogruçylyk, namysjaňlyk, Watanyňy, halkyňy janyň-teniň bilen söýmek, uly ýaşulylyry hormatlamak we şuna beýleki ençeme gowy sypatlary öz içine alýar.

Türkmen halky „Alym bolmak aňsat, adam bolmak kyn“ diýip, adamkärçiligi alymlykdan ýokary goýýar. Şonuň bilen birlikde her kim bolsaňda, ilki bilen adamkärçilikli bol, şonda seni il-gün hormatlar diýip öwredýar.

Şonuň ýaly-da „Miweli agajyň başy aşak“ diýmegi bilen türkmen halky ýaş nesli kiçigöwünlilik ruhunda terbiýeläpdir.

Halk pedagogikasynda ahlaklylygyň iň esasy alamatlarynyň biri zähmet-söýüjilik diýlip düşünilipdir. „Adamy-adam edýän zähmetdir“ –diýen ýaly nakyllary ýaş nesliň beýnisine çagalykdan guýupdyr.

Türkmen halky özüniň iň gowy ahlak normalaryny we ahlak däplerini biziň günlerimize çenli ýetiripdir. Ýöne gynansakda, soňky 20-30 ýylyň dowamynda adamlaryň özlerini alyp baryşlarynda, gep-sözünde borjuna düşünmeginde, adamkärçiliginde, ynsançylyk gatnaşyklarynyň normalaryny berjaý etmeklerinde il-gün tarapyndan oňlanylmaýan hüý-häsiýetler peýda bolup başlady, biparhlyk güýjedi, edim-gylymlary, däp-dessurlary äsgerilmeden galdy.

„Häzire çenli biziň bala-çagalarymyz ne bir milli däp-dessurlaryny bildiler, ne-de bir türkmeniň medeniýetini. Biz medeniýet meselesinde şeýle bir köre-körlüğe baryp ýetdik welin, hatda öz milli eşiklerimize, öz däp-dessurlarymyza öz dinimize hem dilimize pitjik atmak bilen meşgullanyp başladyk.“ Şonuň üçin türkmen halkynyň asyrlar dowamynda döreden we ulanan ahlak normalarynyň köpüsi biziň jemgyýetimizde-de häzirki zaman moralynyň normalaryna goşulmak bilen, Altyn asyryň ýaşlaryna terbiýe bermekde üstünlikli peýdalanylmaga we ösdürilmäge mynasypdyr.

Türkmen halky ýaş nesliň ahlak terbiýesinde ynandyrmak, türgenleşdirmek, gowy görelde görkezmek, talap etmek, höweslendirmek we temmi bermek ýaly usullary ulanypdyr.

Bulardan başga-da, gyjالات bermek, gadagan etmek, mejbur etmek, haýbat atmak ýaly usullary ulanypdyrlar.

Şonuň ýaly-da ýaş nesle ahlak terbiýesini bermekde esasy usullar hökmünde ynandymaklygy we maşk etdirmek usulyny giň peýdalanyndyr.

Ynandymagyň täzi hökmünde türkmen maşgalasynda haýyş etmegi, arzuw-islegi bildirmegi hem ulanyndyr.

III Düzgün-nyzamlylyk diýmek adamyň bellenilen we ykrar edilen düzgünleri, kadalary we talaplary berjaý etmegini aňladýar.

Jemgyýeti üýtgedip gurmak adamlaryň aňly-düşünjeli düzgün-nyzamyna daýanýar. Düzgün-nyzamlylygy terbiýelemek mekdebiň esasy wezpeleriniň biridir. Ýaşlaryň köpçülik ýerlerde özüni edepli, düzgün-nyzamly alyp barmaklygy terbiýelemek okuw jaýlarynyň jana –jan borjudyr.

Düzgün-nyzamlylyk diňe düzgünleri, normalary formal ýerine ýetirmek bolman, adamyň içerki ynanjyna esaslanmalydyr.

Ýaşlarda aňly-düşünjeli düzgün-nyzamy terbiýelemek okuw jaýlaryň geçirýän ähli okuw-terbiýeçilik işiniň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Munda esasy orunlaryň biri sapaga uly rol degişlidir.

Mysal: Mugallym sapaga hemmetaraplaýyn gowy taýýarlanan bolsa, sapagyň maksady düşnükli bolsa we ozune çekse, okuwçylar tertipsizlik etmeýärler.

Okuwçylarda düzgün-nyzamlylygy terbiýelemegiň beýleki bir serişdesi klasdan we mekdepdan daşary işlerdir.

Okuwçylarda aňly-düşünjeli düzgün-nyzamy terbiýelemekde zähmetiň roly uludyr.

Kollektiw zähmete gatnaşmakda guramaçylyklylygy, talap edijiligi, maksada ýetmek ugrynda tutanýerliligi, ýaltanmazlygy, düzgünlere tabyn bolmagy talap edýär. Okuwçylarda aňly-düşünjeli düzgün-nyzamlylygy terbiýelemekde jemgyýetçilik işiniň peýdalanylmagy ünsden düşürilmeli däl.

Çagalara düzgün-nyzam terbiýesini bermekde maşgalanyň roly uludyr. Ata-eneler öz talaplary, ýumuşlary, göreldeleleri arkaly çagalarynda düzgün-nyzamlylygy terbiýelemegi guraýarlar.

Aňly-düşünjeli düzgün-nyzamy terbiýelemegiň esasy usullarynyň biri talapdyr.

Düzgün-nyzamlylygy terbiýelemekde okuwçylara „Düzgünleri“ ýerine ýetirmegi amala öwretmegiň uly ähmiýeti bar. „Okuwçylar üçin düzgünleri“ diňe düşündirmek ýeterlik däl, olary özleşdirmek amaly işler bilen utgaşdyrylýar.

Hukuk terbiýesi – adamyň jemgyýetde kabul edilen hukuk normalaryndan düşünjeli bolmagyny, hukuk düzgünlerine sarpa goýmagyny, hukuk düzgünlerine sarpa goýmagyny hem şol düzgünleriň talaplaryny berjaý etmegini göz önünde tutýar. Hukuk terbiýesi adamyň hukugy, erk-ygtyýary, borçlary babatyndaky düşüňjeleri öwretmegi maksat edinýär. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň öwreşi ýaly: „Türkmenistanyň Konstitusiyasyny, Türkmenistanyň kanunlaryny hormatlamak, olary hemişe we dogry ýerine ýetirmek duýgusyny her bir adamda kemala getirmek häzir iňňän möhüm wezipedir. Munuň özi bu gün terbiýeçilik işiniň esasy ugurlarynyň biridir“.

Hukuk terbiýesiniň esasy wezipesi her bir okuwçynyň ýurduň sosial-hukuk meselelerinden baş çykaryp bilmegini, giň ylmy dünýägaraýşly, ýokary medeniýetli adamlar bolup ýetişmegini, hereket edýän hukuk kanunlarynyň (jenaýat kodeksi we ş.m.) birtopar ugurlarynyň bardygyna akyl ýetirmegini, şol ugurlar boýunça bilimli bolmagyny, hukuk düzgünlerine sarpa goýup, olary berjaý etmegini göz önünde tutýar.

Hukuk terbiýesi maksada laýyk edilip ýola goýlanda, ýaş nesliň il-gün tarapyndan oňlanylmaýan serhoşlyk, parahorluk, neşekeşlik, biperwaýlyk, ogurlyk ýaly hereketlere baş urmazlygynyň önüni almak mümkindir. Okuwçy ýaşlar hukuk düzgünleriniň bozulmalarynyň düýp sebäplerine, gözgyny netijelerine, jenaýatçylyga alyp barýan hereketlere akyl ýetiren mahallarynda, olarda halal zähmet bilen gazanç etmek, jemgyýetçilik hukuk normalaryna tabyn bolmak islegi rüstem gelip başlaýar, utançsyzlyk, haýasyzlyk, şer işler öz orunlaryny halallyga, haýalylyga hem haýyr işlere berýär. Şu ýerde hukuk terbiýesiniň ideýa-syýasy, ykdysady hem zähmet terbiýesi bilen berk baglanyşyklydygyny-da aýtmak bolar.

Hukuk terbiýesini Garaşsyzlygyna eýe bolandan soňky döwürde Türkmenistanyň bitiren işleri, alyp barýan daşary we içeri syýasaty, gazanan üstünlikleri bilen baglanyşdyrmak zeruru hem makul hasaplanýlar, ýagny terbiýäniň bu görnüşi bilen baglanyşykly edilýän her bir gürrüňi, söhbetdeşligi, duşuşygy, durmuşa geçirilýän gaýry çäreleri durmuşdan alnan ynandyryjy mysallar arkaly delillendirmek, beýleki ýurtlaryň ýagdaýy bilen deňeşdirmek gowy netije berýär.

Bazar gatnaşyklarynyň şertlerinde hukuk terbiýesiniň roly has hem ýokarlanýar. Hususy eýeçiligiň berkarar edilýän, ýeriň hakyky eýelerine gaýtarylyp berilýän mahalynda, daşary ýurtlular bilen bilelikde zawod-fabrikleriň, dürli kärhanalaryň gurulýan, telekeçiligiň, ykdysady, medeni aragatnaşygyň kämilleşýän hem pugtalanýan döwründe ýaşlara hukuk terbiýesini bermek zerurlyk bolup durýar. Hukuk düzgünleri bozulandan soň ony düzetmekden, onuň önüni almagyň has ýeňil hem peýdalydygyny durmuş bireýýam subut etdi. Şoňa görä „Beýle boljagyny bilen bolsadym...“ diýlen ýaly puşman etmeleriň netijesizdigini ýaşlaryň aňyna önünden guýmak maslahat bilinýär.

Hukuk kadalary baradaky düşüňjeler, ozaly bilen, okuw prosesinde, galyberse-de, şu meseleler bilen baglanyşykly geçirilýän ýörite okuwlarda, umumy leksiýalarda, söhbetdeşliklerde, duşuşyklarda, sorag-jogap görnüşlerde geçirilýän çärelerde berilýär.

Pedagogika dersinden umumy sapagyň beýany .

Mowzuk : “Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanda pedagogika ylmynyň öwrenýän zady we onuň wezipeleri” (u. 2s., a. 2s)

Sapagyň maksady: talyplary Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanda pedagogika ylmynyň öwrenýän zady, onuň esasy düşüňjeleri hem-de wezipeleri bilen çuňňur tanyşdyrmakdan ybarat.

Meýilnama:

1. Pedagogikanyň öwrenýän zady we onuň wezipeleri.
2. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow bilim we terbiýe hakynda.
3. Pedagogikanyň esasy düşüňjeleri. Terbiýe jemgyýetçilik hadysasy hökmünde , onuň taryhy we synpy häsiýetleri.
4. Pedagogika ylmynyň düzümi.
5. Pedagogika ylmynyň ylmy-barlag usullary.

Edebiýat:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Täze galkynyş eýýamy.A.2007

2. Gurbanguly Berdimuhamedow. "Döwlet adam üçindir." A. 2008
3. Türkmenistanyň Prezidentiniň „Okuw-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda” Karary. 07.03.2007.
4. D. Azady "Wagzy azat". A., 1962.
5. Ý. K. Babanskiý "Pedagogika" M., 1988.
6. R. Garaýew, G. Pirliýew. "Garaşsyzlyk we bilim". A., 1994.
7. Ş. Haljanow. Garaşsyzlyk pedagogikasy. Ç., 1995.

Her bir ylmyň öz öwrenýän , iş salyşýan derňeýän zady bolýar. Mysal üçin taryh ylmy adamzat jemgyýetiniň döreýşini hem ösüşini öwrenýär . Pedagogika ylmy bolsa ahlaky şahsyýeti terbiýeleýän ýetişdirmegiň tärleri bilen iş salyşýar. Başgaça aýdanymyzda, pedagogika dersi ýaş nesle ylym-bilim, tälim-terbiýe bermegi häzirki döwrüň talypalaryna laýyk edip ýola goýmagyň kanunlary bilen düzgünlerinden, olaryň içki sepleşiklerinden hem gatnaşyklaryndan ybarat.

Pedagogika ylym-bilim, tälim-terbiýe, edep-ekram bilen baglanyşykly möhüm meseleler bilen iş salyşýar, irki wagytlardan bäri şu çaka çenli , toplanan tejribeleri, häzirki döwürde amala aşyrylýan, geljekde durmuş geçirilmeli işleri öz içine alýar. Pedagogika ylmyň ýurduň bilim ulgamynyň işini herekete getirýän, ony öňe iterýän güýçdür. Gysgaça aýdanymyzda pedagogika ynsan terbiýesi hakyndaky ylymdyr.

Bu dünýä "peýdagogos" diýen grek sözünden bolan, ilki ol çanagy mekdebe äkidip –getirýän ýörite hyzmatkär gul bolupdyr. Soňabaka adamzat jemgyýetiniň ösmegi bilen, pedagogika ilki başdaky manysyny üýtgedip giň mana eýe bolup başlaýar. Ol jemgyýetçilik ylymlarynyň düzüminde esasy orunlarynyň birini eýeleýär. Türkmenlerde pedagogika düşüňjesi tälim- terbiýe, edep-ekram , edim-gylym ýaly aňlatmalaryň üsti bilen berlendir.

Beýleki ylymlar ýaly , pedagogika hem adamzat jemgyýetiniň tejribe islegine, durmuşyň öňe süren talabyna laýyklykda döräpdir hem ösüpdir. Çünki dowam edýän jemgyýetçilik önümçiligini saklamak, ýene-de ösdürmek üçin ýaş nesli durmuşa taýýarlamak, jemgyýetiň talaplaryna jogap berip biler ýaly adamlary kemala getirmek zerurlygy hiç wagt aradan aýrylmaýar. Şeýle bolansoň terbiýe nesilleň arasyndaky baglanyşygy emele getirip, berkidip hem ösdürip durýar. Ýaş nesil kemala gelýän mahalynda, özünden öňki nesliň durmuş tejribesini döreden ylymyny- bilimini, medeni-mirasyny, ruhy gymmatlyklaryny özüne kabul edip alýar, şol bir wagtyň özünde-de täze wezipeleri öňe sürýär.

Şu ýerde terbiýe bilen pedagogikanyň nazaryýeti diýen düşüňjelerini her-birinden parhlandyryp geçmek ýerlikli bolýar. Bu ikisi bir düşüňjani aňlatmaýar, olaryň döreýşide deň däl. Terbiýe adamzat jemgyýeti döräli bäri bardyr, pedagogika ylmy bolsa ep-esli soň çykýar. Has takygy, jemgyýetde okuw-terbiýeçilik edaralaryna bolan zerurlyk dörän mahallaryndan pedagogika ylmy höküminde emele gelip başlaýar. Terbiýe bolmasa jemgyýetiň ýaşamagy we öňe itermegi mümkin däldir. Şol nazaryýetden seredeniňde, terbiýä umumy we hemişelik düşüňje diýip aýtmak bolar . Beýle diýildigi terbiýe işiňler hem bolupdyr, häzirem bar, geljekde-de bolardiýildigidir. Türkmenistanyň bir jemgyýetçilik gurluşyndan beýleki bir jemgyýetçilik gurluşyna geçýän döwründe-de terbiýä özüniň ösüşi üçin giň mümkinçiliklere eýe bolýar. Şu ýerde terbiýäniň jemgyýetçilik-ykdysady gurluşlaryň hemmesi üçin meňzeş bolan taraplaryň, hem-de ýagny umumy alamatlarynyň bolýandygyny hem aýtmak gerek . Mysal üçin: uly nesil tarapyndan toplanan

tejribäniň ýaş nesle geçirilişi, belli bir pikirleriň emele getirilmegi, ýaş nesliň saglygy barada edilýän aladalar, bilim bermek, sowatly, edepli edip ýetişdirmek ýaly işler jemgyýetçilik-ykdysady gurluşlaryň hemmesi üçin hem häsiýetli bolan zatlardyr. Dogry, şonda öňde goýulan maksat, geçirilýän işiň mazmuny, tärleri, usullary başgaça aýdanda, ýagny dürli –dürli bolup biler.

Pedagogikanyň nazaryýeti barada aýdylanda bolsa munuň özi bir ýa-da birnäçe adamyň bilelikde döreden ylmy işiniň jemi, gözleg- agtaryşlaryň netijesi bolup durýar. Ol nädeňde häli şindi ýüze çykyp duran çylşyrymly pedagogik hadysalardan baş çykaryp boljakdygyny öwredýär, okuw-terbiýeçilik işini ýolbaşçylyk edip bilmegiň, ony dolandyryp hem ugrukdyryp durmagyň dogry ýollaryny salgy berýär. Pedagogikanyň nazaryýeti diňe bir tejribede gabat gelýän hadysalara ylmy taýdan düşündirmek bilen çäklenmän, eýsem ol ýeneki durmuşda gabat gelip biläýjek hadysalary düşündirmäge ukyplydyr.

Beýleki pedagogikanyň nazaryýetiniň güýji onuň halk magaryfynyň meselelerini önden görüjilik bilen beýan edip bilýänligindedir. Ol şeýle hyzmaty bitirip bilmeýse, onda nazaryýet güýçsiz bolup galar. Pedagogikanyň nazaryýeti tejribe dörejilikli pikirlenmägeniň esasy guralydyr. Gynansagam, ol tejribe işgärleriň önünde entek bergidar bolmagynda galýar.

Pedagogikanyň esasy maksady, sazlaşykly ösen şahsyýeti kemala getirmäge tabyn edilendir. Bu bolsa ylymlaryň esaslaryny özleşdiren sowatly, daşky we içeri syýasat babatynda-da, ykdysadyýet, durmuş we medeni meseleler babatynda-da, sagdyn pikirli, berk bedenli, hünärli adamlary terbiýeläp ýetişdirmegi göz önünde

tutýar diýildigidir. Garaşsyz türkmen diýaryna, onuň sabyrly, parasatly, agzybir hem asuda halkyna buýsanç duýgusy bilen garamagy, Ata Watanyň hatyrasyna zähmet çekmegi başaryan ruhubelent, ynsaply milli hünärmenleri taýýarlap ýetişdirmegiň ýollaryny salgy berýär diýildigidir. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň kesgitleýşi ýaly „Sagdyn bilimli, sowatly ýaşlar biziň röwşen gelejegimiziň girewidir”. Pedagogikanyň esasy maksady şulardan ybaratdyr.

Pedagogika ylmynyň wezipeleri. XXI asyrda ýaşajak halk hojalygynyň, ylmyň, medenýetiň dürli pudaklarynda zähmet çekjek hünärmenleri taýýarlap ýetişdirmekde esasy ýörelgäni öňünden aýdyňlaşdyrmalydyr.

Durmuşyň öňde goýan degaply talaplary pedagogika ylmynyň häzirki zaman wezipelerini anyklamaga mümkinçilik dörettdi. Şol wezipeler:

- 1.Sazlaşykly ösen şahsyýeti, jebis we agzybir (jemagaty) terbiýeläp üetişdirmegiň dürs ýollaryny agtaryp tapmakdan;
2. Okuw terbiýeçilik işiniň kämil, döwre bap usullaryny işläp düzmekden, şeýlelikde terbiýeçilere, mugallymlara, ata-enelere terbiýede kömek etmekden;
- 3.Öndebaryjy pedagogik terbiýäni mugallymlaryn iş usullaryny öwrenmekden, umumylaşdyrmakdan hem-de tebiýede ulanmakdan;
- 4.Mugallymlar mekdep ýolbaşçylary halk magarfynyň baýry işgärleri üçin häzirki döwriň talaplaryna laýyk gelýän ylmy ysylyýet gollanmalary işläp taýýarlamakdan;

5. Okuwçylaryň ýaş, fiziologik, psihologik aýratynlyklaryny ýygyn edýän taraplaryny göz öňinde tutmak bilen ylym-bilim, tälim-terbiýe bermegiň ylmy esaslaryny işläp düzmekden .

2. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow belent wezipede işläp başlan ilkinji gününden „Meniň in esasy we ygtybarly daýanjym halkym bolar" diýen nurana jümleleri il-günüň, berkarar ýurduň kuwwatlanmagynyň hatyrasyna durmuşa geçirýän parz işlerinde ýolgörkeziji şamçyrag boldy. Sarpaly ýurt baştutanymyz G.Berdimuhamedowyň saýasynda erkinligine, halal baýlygyna, asyrlar arzuwlanan bagtyna gowşan adamlar ajaýyp maksatlaryň, ähli dünýäniň ünsüni özüne çekýän deňsiz-taýsyz tutumlaryň, aýdyň geljegi nazarlaýan ykdysady, bilim-ylym, saglygy goraýyş we beýleki ähli ugurlarda bolup geçýän özgerişleriň mysal bolmagynyň şanyna döredijilikli zähmet çekmek, päk zähmetiň hözirini görmek, gurmak bagtyna eýe boldular. Hakyky abadançylygyň, agzybirligiň hem ruhubelentligiň Watanyňa öwrülen Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň görlüp-eşidilmedik ösüşleriniň, ilatyň ýaşayyş durmuşynyň düýpgöter gowylanmagynyň, parahatçylygyň we asudalygyň hatyrasyna döwletleriň onlarçasý bilen giň möçberli halkara hyzmatdaşlygyň ösdürilmeginiň özeninde hut çuňňur hormatlanylýan Prezidentimiziň pähim-paýhasynyň, dana öňdengörüjiligiň parasatly, oýlanyşykly, täsin başlangyçlary bilen Ýer ýüzüne özüni aldyrmaga mümkinçilik beren hyjuw-yhlasyny indi бүтін dünýä bellidir.

Türkmenistanyň Prezidenti gije-gündiz arman-ýadaman çekýän zähmeti netijesinde amala aşyrylýan batyrgaý, aklyňy haýran edýän möçberdäki reformalaryň, özgerişleriň, il bähbitli Kararlar, Permanlar her bir ynsan üçin ýakymly hem buýsançlydyr. Häzirki wagtda бүтін dünýäniň ünsüni özüne çekip, berkarar ýurdumyzyň Bilim ulgamynda üstünlikli amala aşyrylýan oňyn özgertmeleri Hormatly Prezidentiň halk söýgüsine mynasyp bolan beýik işleriniň biridir. Sarpaly ýurt baştutanymyz Türkmenistanyň Prezidentiniň wezipesine işe başlan ilkinji gününde „Türkmenistanyň bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda" Permana gol çekdi. Oňa laýyklykda bolsa orta mekdep 10 ýyllyk, ýokary okuw mekdeplerinde okuwyň möhleti 5, aýry-aýry ugurlar boýunça 6 ýyllyk edildi. Diňe bu hem däl: eziz ýaşlarymyzyň ýokary derejede bilim-sowat almaklaryny, hünär edinmeklerini gazanmak, olary ylma-bilime höweslendirmek, halallyk, ahlaklylyk, agzybirlik, beýik watançylyk ruhunda terbiýelemek işini ýurdumyzda alnyp barylýan ähli özgertmeleriň özeni hasaplaýan sarpaly ýurt baştutanymyzyň „Bilim-terbiýeçilik edaralarynyň işini kämilleşdirmek hakynda" Kararynyň hem-de „Türkmenistanda bilim işgärleriniň iş haklarynyň we talyp haklarynyň möçberlerini köpeltmek hakynda" Permanynyň kabul edilmeginiň ýaşlara berilýän bilim-terbiýäniň dünýä derejesine laýyk bolmagyny gazanmaklyga, mugallymlaryň ösüp gelýän nesillerimiziň bilim-terbiýe işine has-da höweslenmeklerine, olaryň iş, ýaşayyş-durmuş şertlerini gowylandyrmaklyga ýardam edendigi, şeýle-de talyp ýaşlarymyzyň

ylm-bilim almaga, ylmy işler bilen döredijilikli meşgullanmaklyga işjeň gatnaşmaklaryna höwes döredendigi ikiuçsuzdyr.

Diňe 2007-nji ýylyň özünde ylmyň we tehnologiýanyň in soňky gazananlary bilen enjamlaşdyrylan orta we ýokary okuw mekdepleriniň hakyky köşgi ýada salýan çagalar sagaldyş we dynç alyş merkezleriniň onlarçasynyň binalary gurlup ulanylmaga berildi.

Hormatly Prezidentimiziň taýsyz tagallalary bilen obalaryň, şäherçeleriň, etraplardaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň sosial-durmuş şertlerini gowylandyrmak baradaky Milli matsatnama kabul edildi.

Mekdebe çenli çagalar edaralarynyň ulgamyny giňeltmek üçin umumy bahasy iki milliard Amerikan dollaryna golaý bolan desgalaryň 426-syny gurmak, şeýle hem umumy möçberi 1,9 milliard Amerikan dollaryndan ybarat mekdepleriň 316-syny gurmak göz önünde tutulýar.

„Durmuş üpjünçiligi hakynda“ Bitewi Kanunyň esasynda pensiýa tölegleri ýokarlandyrylyp, ilatyň kömege mätäç gatlagynyň sosial goraglylygy üpjün edildi, oba hojalygynda zähmet çeken adamlaryň pensiýalary täzeden dikeldildi.

Döwletimiziň binýadyny berkitmekde hormatly Prezidentimiz halkymyzyň halallyga ýugrulan päk zähmetine, gujur-gaýratyna, akyl-paýhasyna, ygrarlygyna, wepalylygyna bil baglady. Onuň ýurdumyzy kuwwatly döwlete öwürmekdäki ilkinji ädimleri şowly boldy. Ol ilki başdan bilim ulgamyny döwrebap guramaga, ylym gözlegleriň rowaçlanmagy ýaly örän wajyp meseleleriň çözgüdine girişdi. Döwletimizde ylym we bilim ulgamyndaky özgertmeleri durmuşa geçirmegiň ýolunda inňän möhüm ädim adildi: jemgyýetimiziň ösüşini ýokarlandyrmak, halkymyzyň hal-ýagdaýyny gowylandyrmak üçin ylyma uly ähmiýet berilýär.

Osüp barýan ýaş döwletimiziň binýady ylymdan –bilimden mäkäm berkidilýär. Bilim ulgamy düýpgöter kämilleşdirilmegi sebäpli Altyn asyrymyzyň ruhy Galkynyş eýýamynda ýurdumyz dünýä derejesinde özgerýär. Seýle-de, Hormatly Prezidentimiz ylym-bilim bilen bagly Ministler kabinetinde dünýäniň abraýly okuw jaýlarynda okajak ýaşlarymyzyň bank tarapyndan kömek berilmelidigini ýurt baştutanymyz nygtady. Seýle şatlykly buýsançly habaryň özi-de, ýaşlarymyzyň başlaryny gök direkdi diýsek, hakykatdan daşlaşdygymyz bolmasa gerek. Şonuň ýaly-da, okatmagyň öndebaryjy usullaryny ornaşdyrmaga mümkinçilik berýän **multimediýa tehnologiýalary** bilen üpjün edilen ilkinji mekdebiň paýtagtymyzda hut Hormatly Prezidentimiz tarapyndan açylmagy, nesil daragtymyzyň aňynda ýatdan çykmaýak taryhy waka boldy. Şu günki günde ýokary okuw mekdeplerinde ýaşlarymyzy internet arkaly okatmaga, multimediýa tehnologiýaly enjamlar bilen üpjün edilen ýöriteleşdirilen mekdepleriň gurluşyna giň gerim berilýär.

Hormatly Prezidentimiziň bimöçber tagallasy netijesinde Garaşsyz, baky Bitarap döwletimizde Türkmenistanyň ylymlar akademiýasyny gaýtadan dikeldildi. Ýokary okuw mekdeplerinde, ylym edaralarynyň ýanynda aspiranturalar we doktoranturalar açyldy. Ýurdumyzda geçirilýän ylmy-amaly konferensiýalaryň, geljekki ylmy açyşlaryň milli bilim ulgamymyzyň ösmegine talyp ýaşlaryň oňaly goşant goşjakdylaryna şübhe bolup bilmez.

Türkmenistan dünýä döwletleri bilen ylmy ösdürmek barada özara bähbitli gatnaşyklary pugtalandyryar. Ählitaraplaýyn gatnaşyklaryň, hyzmatdaşlyklaryň, ylmyň, medeniýetiň, sungatyň, umuman ähli ulgamlaryň ösdürilmegine hemäyat berilýär.

Türkmen halkynyň üçünji münýýllygynda ähli babatda ösüşi dünýä döwletlerinde uly gyzyklanma döredýär. Umumy aýtsak, şu wagty dünýä halklarynyň nazary Türkmenistanda. Beýik Galkynyş eýýamynda halkara hyzmatdaşlygyny ýola goýmakda, hususan-da bilim ulgamynda netijeli işler alnyp barylýar. Döwletara gatnaşyklaryň bähbitleri nazara alnyp, oňyn çözgüdi tapylýar. Dünýäniň in abraýly ýokary okuw mekdeplerinde ähli ugurlar boýunça türkmen oglan-gyzlary okap, bilim almaklary üçin Ýurt Baştutanymyz Atalyk aladasyny edýär. Hormatly Prezidentimiz daşary ýurtlara iş sapary bilen baran wagtynda talyplarymyzyň okaýyşlary, ýaşaýyşlary bilen içgin gyzyklanmagynyň özi-de ýokarda aýdanlarymyza güwä geçýär.

XXI-nji asyr taryhymyzyň in möhüm wakalarynyň biri bolan milli ylmy ösdürmek barada Milli Liderimiziň aýdan parasatly sözleri **ruhy ösüşe badalga berdi**. Hormatly Prezidentimiz: „Güýçli döwletde ylym esasy orny eýeleýär, diýmek biz ylmyň täze gazananlary bilen aýakdaş gitmelidiris“ diýmek bilen, dünýä boýunça ylymda gazanylan täzeliklerden birjikke üzňe bolmaly däldigini öňe sürýär. Milli ylmymyzyň gazananlaryny beýik Galkynyş eýýamynda jahan içre ýaýyp, dünýä ylmlarynyň gazananlary bilen aýakdaş gitmelidigini nygtaýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň halkyna “ertirki gün nähili döwlet boljakdygymyz gaty köp babatda biziň häzirki ýaş neslimize-de baglydyr” diýip aýdan taryhy pikiri okuw-terbiýeçilik işiniň mazmunyny täzelemegi, has hem kämilleşdirmegi talap edýär, adamlarda ruhy birlik bilen kämil aňy terbiýelemegi baş maksat edip öňe çykýar. Türkmen halkynyň agzybirliginiň , asudalygynyň kepilnamasy hem-de ýurdyň ykdysady, durmuş, syýasy we medeni ösüşiniň girewibolan “ On ýyl abadançylyk” maksatnamasynyň öňe sürülmmegi, döwletiň bu günki hem ahyrky maksadynyň kesgitlenmegi, bilime, terbiýä, taryha, medeni we ruhy mirasa bolan garaýyşyň anyklanmagy, beýleki möhüm meseleleriň çözüdiniň görkezilmegi pedagogika ylmy üçin aýdyň ýörelge boldy .

Jemgyýetçilik durmuşynyň tutuşlygyna üýtgedilip durulýan ençeme onýyllyklaryň dowamynda göýberilen kemçilikleriň getiren betbagytçylyklaryň ýoguna ýanmak ugrunda aýgytly hereket edilýän, demokratiýanyň, ynsansöýijiligiň türkmeniň durmuşyna bütinleý ornaşdyrylýan türkmen halkynyň taryhyna, durmuş meselelerine ruhu baýlygyna, milli diline, däp- dessurlaryna aýratyn ähmiýet berulýän, häzirki döwürde sazlaşykly ösen şahsyýeti terbiýeläp ýetişdirmek wezipesi öz boýuna galdy . şeýle ýagdaýda ýaş neşli dowrebap edip kemala getirmekde gollanma bolup hyzmat edýän bilim ulgamyny döwriň talaplaryna laýyk edip guramagyň ylmy esasy berip bilýän pedagogikanyň gymmaty has hem ýokarydyr. Ol häzirki geçiş döwründe üýtgedilip gurulýan jemgyýetiň raýatlarynyň hakyky sypatyny açyp görkezmelidir ,berilýän bilimiň we terbiýäniň täze mazmunyny, usullaryny we tärlerini ylmy esasyda derňemelidir.

3. Esasy pedagogik düşüňjeler . Türkmen halky hemişe-de, ähli zamanda-da ýaş nesliň edepli-ekramly, bilimli bolup ýetişmegine aýratyn ähmiýet beripdir . Bu barada Beýik SaparmyratTürkmenbaşy Mukaddes Ruhnamada: «Türkmen ata babalarymyz merdana halk bolup öz geljeki nesillerini eneleriniň göwresidekä terbiýeläp başlapdyr . Türkmen çagasy 10-12 ýaşynda kämillige , batyrlyga, milli terbiýä we uly durmuş gözyetimine eýe bolupdyr . Şol sebäplere görä, ten sagdynlygy, akyl päkligi , ýürek arassalygy türkmen mahsum bolupdyr» diýýär.

Terbiýe, okuw, bilim ,edep, özbaşdak okuw,öz-özünü terbiýelemek, şahsyýetiň ösüşi-bular esasy pedagogik düşüňjeler, ýa-da pedagogik kategoriýalar diýip atlandyrylýar.

Terbiýe-giňden ulanylýan pedagogik düşünje bolup, onuň mazmunyna edim-gylym, tälim, dāp-dessur, adat, pent, öwüt- ündew, nesihat,maslahat,wesýet ýaly kategoriýalar girýär.

Edim-gylym-halkyň gylyk häsiýeti, dāp-dessury, kimdir biriniň sypaty, özüni alyp barşy arada söhbet açylanda ulanylýar.

Tälim-bir ýa-da birnäçe ugurd sapak bermegi, öwretmegi göz önünde tutýar. Şägirt ussadan,okuwçy mugallymdan tälim alýar.

Dāp-köpçülik tarapyndan kabul edilen ýörelgäni,kada-kanuny,dessury aňladýar.

Dessur-nesilden nesle gheçip gelýän kada,düzgün,endik.

Adat-jemgyýtçilik durmuşynyň süňnüne ornaşyp giden dāp-desury,kada-kanuny,ýöelgäni aňladýar.Ol adamyň gylyk häsiýeti,endigi bilen baglylykda hem ulanylýar.

Pent-ýaşulylaryň,danalaryň,ata-eneleriň,pedagoglaryň ýaş nsle berýän wesýetleri.Ol nesihat görnüşinde-de öwüt,akyl bemek görnüşine-de gbat gelýar.

Öwüt-ündew-pent manysynda gelip,köplenç ata-eneler,aksakallar,mugallymlar tarpyndan amala aşyrylýar.

Wagyz nesihat,maslahat wesýet ýaly düşüňjeleri öwüt-ündewiň sinonimi diýmegem bolar.Olar terbiýäniň usullary bolubam hyzmat edýärler.

Edep-terbiýä garanda birnäçe aykylan düşünje.Olgiňden ulanylýan pedagogik kategoriýa.Edep-ekram düşüňjesi ynsanyň gowy gylyk-häsiýetlerini, belent adamkärçiligini jemgyýetçilik gatnaşyklaryny, medenýetliligini we beýleki

ahlaklylyk sypatlaryny özünde jemläp, hoşgula, halaly-haramy, günäni-sogaby, utaç-haýany saýgaryan, ulynyň –kiçiniň sarpasyny başaryanyňsanlaryň bolmama gyny göz önünde tutýar.

Edeplilik- munuň özi asyrlaryň jümmüşinde dörän, halkyň paýhas eleginden geçirilip, birsyhly timarlanan, nesillere miras edilip geçirilen ahlak-etiki düzgünleriň, kanynlaryň giden bir ulgamydyr. Ol halk pedagogikasy bilen berk baglanyşyklydyr.

Okuw –diýilende bir tarapdan haýsydyr bir endigi, bilimi, hünäri özleşdirmek göz önünde tutulýan bolsa, ikinji tarapdan aýry-aýry derslere ýörite guralýan okuwlar bagyşlanan sapaklar nazara alynýar. Okuw umumy manyda ullanylýan pedagogik düşüňjedir.

Okatmak bolsa okuw düşüňjesiniň anyklanan görnüşidir. Ol mugallymyň, halypanyň, ussadyň ýolbaşçylydynda talybyň, şägirdiň ylmy, bilimleri, terbiýäniň başarny`klaryny ele almaklaryny göz önünde tutýar: okatmak esasan ikitaraplaýyn amala aşyrylýan akyl işidir. Oktmak we okamak , öwretmek we öwrenmek, tälim bermek we tälim almak iäi maşgalada ene-ata bilen çagalaryň durmuşda, önümçilikde ussat bilen şägirdiň, mekdepde bolsa mugallym bilen okuwçunyň arasynda guralýar. Olaryň biri(pedagog) näçe işiň bolsa-da , ikinjisi (talyp) şol işeňligi , yhlasy kabul edip bilme, oňa goşulyp gidibermegi başarmasa, okuw- terbiýeçilik işiniň netijesi pes bolar . Bu bolsa pedagogik işiň kitaplaýyn gyzyklanma, höwes esasynda alynyp barylmaladygyny aňladýar. Munuň şeýledigini Türkmenistanyň mekdeplerinde aýratyn hyjuw bilen zähmet çekýän mugallymlaryň iä tejribesi tassyklaýar.

Bilim bermek ýaş nesle ylym bilimleriň esaslaryny öwretmegi göz önünde tutýar . Bilim bermek arkaly okuwçylar ylmy bilimleriň ulgamy öwredilýär, olaryň dünýä garaýşyny, düşüneliligini emele getirýärler,akyl ýetiriş başarnyklary, özüni alyp baryş ebdiklerini ösdürilýär, tejribä bolan taýýarlygy üpjün edilýär. Adamhaýsydyr bir hünäri ele almak üçin maksada gönükdirilip erjelmek bilen zähmet çekýär, kynçylyklara döz gelip okaýar , bilim alaýar. Düypli hem durnukly bilim almakyhlas bilen okamagyň netijesinde hasyl bolýar.

Özbaşdak okuw diýilende mugallymyň kömegi bolmadyk ýagdaýynda tutanýerli hem aýratyn hyjuw bilen okalyp öwrenilen bilim, sowat, ylmy garaýyş nazara alynýar. Özbaşdak okap bilim alýan adamlar edebi çeşmeleri, metbugat, maglumatlaryny, ylmy edbiýatyny, yhlas bilen öwrenýärler. Olar haýsydyr bir ýa-da birnäçe ugurdan täze pikirleri orta goýmagynda –da , belli bir derejede ylma goşant goşmagynda-dabaşarýarlar. Okuwçylaryň özbaşdak okap bilim almak hasabatyndaky isleglerini oýarmakda hem ösdürmekde Gündogaryň beýik danalarynyň, türkmen klassik edebiýatynyň belliwekilleriniň eserleri inňän täsirli serişde bolup hyzmat edýär.

Öz- özüni terbiýelemek bilen meşgul bolýan adam gylyk-häsiýetinde, özüni alyp barşynda bar bolan kemçiliklere akyl ýetirýär, olaryň nädogrylygyna düşünýär hem nogsanlyklary düzetmegiň ýoluna düşýär, özünde asylly sypatlary emele getirmegi niýet edinýär. Elbetde, şol şahsyň içki duýgy-düşünjesi bolmasa, kalbynda oýanyp döremese, ol öz-özüne täsir edip bilmez. Şol oý- pikiri, galkynyşy, adam ösüşiniň irki döwründe oýandyrmak möhümdir, ýogsam, Magtymguly akyldaryň

aýdyşy ýaly, ol 40ýaşyarka atyp “jahyllykdabolan işlere geň galmak” bilen garamaly bolýar. Öz ýetmezini duýan , ony düzetmegiň ýoluna düşen adama diňe guwanmak bolýar. Ilçilikde şeýle kişä: “ Tüweleme ol indi akylyna aýlanypdypdyr” diýip baha berilýär.

Adamyň ösüşi diýilende onuň bedeniniň, ýaşynyň, akyl-paýhasynyň, duýgy-düşünjesiniň, ruhy dünýäsiniň tutuşlygyna bilelikde özgermegi ilerlenmegi we sagdynlaşmagy nazara alynýar. Şol ösüş içkeri hem daşarky täsirleriň netijesinde mümkin bolýar. Şol täsirleriň iň güýçlüsi hem netijelisi bolsa maksada gönükdirilip ýola goýulan okuw-terbiýeçilik işidir, özem türkmeniň milli ruhynyň esasynda guralyp, häzirki zaman durmuş, ylmy-tehniki ösüşiniň gazananlary bilen üstüniň ýetirilýän okuw-terbiýeçilik işidir. Ýokarda agzalan pedagogik düşüňjeler bir-birleri bilen özara baglanyşykly, bir-birlerini şertlendirip durýan düşüňjelerdir.

4. Pedagogika ylmynyň düzümi ýa-da esasy ugurlary.

Ahlakly adamy terbiýeläp ýetişdirmek üçin bilim, terbiýe berilýär, edep öwredilýär. Sazlaşykly ösen şahsyýeti terbiýeläp ýetişdirmek niýeti bilen edilýän aladalar terbiýeçilik işiniň düzümini emele getirýär, onuň esasy ugurlaryny anyklaýar. Şol ugurlar barada pedagogikanyň ýörite bölümimde giňden söhbet edilýänligi sebäpli, şu ýerde olaryň üstünde gysgaça durup geçmek bilen çäklenmegi makul bildik.

Akyl terbiýesi. Bu köp taraply, giň düşüňje bolup, her bir ynsanyň akyly-başly, sowatly, düşbi, ugur tapyjy bolup ýetişmegini aýratyn ähmiýet beripdir, tebigat dünýäsiniň, jemgiýetçilige, durmuşynyň dürli taraplary hakyndaky bilimleri onuň aňyna siňdirip gelipdir. Çünki türkmenler bilimli, sowatly adamyň birek-birege, goňşulara, beýleki adamlara hemişe hoşniýetli, mährem bolýanlygyna, kesekiniň malyna göz gyzdyрман, halal zähmet bilen ýaşanlygyna, halklaryň arasyndaky dostluga bipolarh garamazlygyna, kalbynyň päk, ýüreginiň arassa bolanlygyna örän gowy düşüniplerdir. Ata-babalarymyz „Bilene zor birini ýykar, bilimi zor müňini ýykar“ diýipdirler. Hadysalar hem ylymly-bilimli bolmagy, ylyma degişli gürrüňleri diňlemegi, ýatda saklamagym, ylmy söýmegi ündeýär. Kowusnamada-da „Akyl bilen maýa toplan bolar welin, maýa bilen akyl toplan bolmaz“ diýilýär. Mahmyt Kaşgarynyň meşhur „Diwany luçat et türk“ atly sözlüğünde bilime şowlulyga, bagtlylygyň alamaty hökmünde seredilse, „Oguznamada“ ýaşuly nesliň akyly-

paýhasyna belent sarpa goýulýar. Magtymguly akyldarymyz hem „ Kitap gören gullar magnydan dokdur. Olaryň kalbynda şeýtan bolarmy“ diýip akyly bolmak üçin okamagyň zerurlygyny nygtaýar. Ahlak terbiýesi. Ahlak adamyň özüniň alyp baryşyny, gylyk-häsiýetlerini kesgitleýän kadalardyr we şol kadalaryň jemlenmegidir. Ol adamlaryň bir-birine bolan garaýyşlaryny, watana, halka, jemgyýete, maşgala bolan garaýyşlaryny kesgitleýär. Türkmenler adamyň mertebesine baha berenlerinde onuň adamkärçilik sypatlaryny: watanperwerligini, ynsanperwerligini, dostluk-ýoldaşlyk gatnaşyklaryny, myhmanparazlygyny, dogryçylygyny, pespälligini, namysjaňlygyny, tygşytlylygyny, ata-enäni, ýaşuly adamlary näderejede hormatlaýanlygyny we beýleki ahlaklylyk taraplaryny nazara alypdyr. Pedagogika ylmy ýaş nesli ahlaklylyk ruhunda rbiýelemegi türkmen halkynyň şu ugurda döreden pähim-paýhasynyň esasynda alyp barmagy maksada laýyk diýip hasap edýär.

Zähmet terbiýe-türkmen halkynyň röwşen geljegi üçin zahmet cekmage uyply, ruhabelent hem sagdyn, gaýratly hem başarjaň adamlary terbiýeläp ýetişdirmegi göz önünde tutýar.

Zähmet terbiýe barada Saparmyrat Türkmenbaşynyň „Hiç bir ýurt zähmetsiz baý bolan däldir. Biz öz baýlygymyzy halal zähmetimiz bilen hem akylymyz bilen gazanarys“diýen sözlerindenugur almagy,Ata Watanyň,il-günüň bähbidi,ýşaýyş durmuşynyň eşreti, herb br ynsanyň bol ýaşamagy üçin ukyply, jepakeş bolmgyň Zerurlygy baradaky düşüňjeleri ýaş nesliň aňyna guýmagy esasy maksat edip önde goýmaly, zähmet terbiýesi maşgala ojagyndan başlanýar,soňra ýaş nesliň akyl zähmetini hem-de zähmet okwyny (hyzmat ediş zähmeti,oba hojalyk zähmeti tehniki zähmeti,zähmet okuwlaryny) dogry guramak, hünärlere gönükdirmek, klasdan daşary geçirilýän çäreleri göwnejaý ýola goýmak arkaly dowam etdirilýär.

Estetiki terbiýe ýaş nesliň tebigat dünýäsiniň, adamzat jemgyýetiniň hem-de onyň ýaşayyş durmuşynyň süňňüne ornaşan gözelligi görüp olara düşüňip, guwanyp, baha berip, başardygyndan goşant goýup bilmegini göz önünde tutýar. Bu ugurda dumaşa geçirilýän okuw terbiýeçilk işler akyl, ahlak, zähmet terbiýesi bilen seplesip gidýär. Çünki tebigat dünýäsiniň gözelligeridir, täsinliklerine akyl ýetirmek, olary çeper sözüň hünäri diliň üsti bilen wasp etmek, medeni we ruhy gymmatlyklary döretmäge gatnaşmak bularyň hemmesi hyjuwly zähmetiň netijesinde mümkin bolýar. Estetiki terbiýe ynsany ruhybelent edýär,daşky gözelligi bilen içki gözelligi utgaşdyrýär.Türkmen halkynyň estetiki terbiýe bermek babatyndaky peýdalanan serişdeleri: aýdyn-sazy, halk döredijiligi, klassiki edebiýaty, sungat eserleri, medeni arhitektura ýadygärlikleri, edep-ekramy, dāp-dessurlary we ş.m. giden bir ulgamyny emele getiripdir.Häzirki döwürde ýaş nesli gözelligi ruhda terbiýelemekde egsilmez çeşme bolup hyzmat edýär,belli türmen alymyň Sāhet Rejebowyň gözelligi baradaky düýpli işleri hem-de pedagoglar üçin esasy gollanmadyr.

Beden terbiýesi berk bedenli, sagdyn, gaýratly he çydamly adamlary terbiýeläp ýetişdirmegi maksat edinýäler.Türkmeniň ata-babdan gelýän arzuw

aladasy hem şeýle şahslary kemala getirmek bilen baglanyşykly bolupdyr. Beden terbiýesi adam bedeniniň ösmegine hem berkleşmegine, ýaş nesliň şähdiaçyk hem çydamly bolmagyna, onda ahlak sypatlarynyň berk erkinligiň, durnukly gylyk-häsiýetniň, düzgün-nyzamlylygyň, dostlugyň, borçluk duýgusynyň emele gelmagine ýardam edýär. Şonda bedenterbiýe sapaklarynyň, klasdan daşary geçirilýän sport-türgenleşik çäreleriniň mümkinçilikleri biçak uludyr. Bu ugurda alnyp barylýan işleriň maksady gönükdirilip guralmagy Garaşsyz Türkmen döwletiniň abraýyny ýokary galdyrmagyň esasy şertleriniň biridir. Biž mekdeplerde alnyp barylýan oku-terbiýeçilik işleriniň esasy ugurlaryny atlandyryp geçdik. Terbiýeçilik işiniň ady tutulan hem agzalmadyk ugurlary özara gatnaşykda, bir-birine baglylykda bolup bilelikde hereket edýändiklerini-de ýatdan çykarmaly däldir.

Pedagogika ylmyň pudaklary. Tälim –terbiýe, ylym-bilim bermek, edep-ekram, edim-gylym öwretmek baradaky jaýdar pikirler ençeme asyrlaryň dowamynda beýik akyldarlaryň, şahyrlaryň eserlerinde, taryhy we medeni yadygärliklerde halk döredijiliginde ýaşap geldi. Pedagogika özbaşdaklygyny gazanandan soň onuň öz içinde differensileşme prosesi başlanyp, bu baradaky giden bir ulgama öwrüldi, ýagny pedagogikanyň pudaklary, görnüşleri emele geldi.

1. Maşgala pedagogikasy – çagany maşgalada terbiýelemegiň esasy ugurlary bilen iş salyşýar, ata-enäniň, beýleki uly ýaşly adamlaryň tälim-terbiýe, edep-ekram öwretmekdäki terbiýesini öwrenýär, nusga alarlyk bolanlaryny ile ýaýar. Maşgala terbiýesiniň pedagogik esaslary baradaky ylmy-usulyýet gollanmalary döredýär.

2. Halk pedagogikasy – bilim, tälim bermek, edep öwretmek babatynda halk köpçüligi tarapyndan asyrlar dowamynda döredilen düzgünler, serişdeler, usullar bilen iş salyşýar. Onuň täsir edijilik güýji hemme wagtda-da uly bolupdyr.

3. Mekdebe çenli ýaşly çagalaryň edaralarynda terbiýelemegiň hem okatmagyň meseleleri bilen iş salyşýan pedagogikasy.

4. Mekdep pedagogikasy – okuwçylary döwrebap edip okatmagyň we terbiýelemegiň meselelerini derňýär.

6. Tebigy taýdan ýetmezi bolan (ker, kör, kemakyl, lal) çagalar üçin niýetlendirilen pedagogika –akyl-huşunda, hereketde, gepleýişde ýetmez bolan çagalar üçin ýörite okuw jaýlary, okuw gollanmalary döredilip hünärli pedagogik hünärmenleri bilen üpjün edýär.

7. Hususy metodika – aýry-aýry dersleri okatmagyň usullaryny, ýörelgelerini, serişdelerini öwrenýär. Mysal üçin, türkmen dilini okatmagyň usulyýeti we ş.m.

8. Pedagogikanyň taryhy – terbiýäniň we pedagogika ylmyň döreýşi we ösüşi bilen baglanyşykly meseleleri derňýär.

Ýokarda agzalanlaryndan başg-da pedagogika ylmynyň ulgamynda hünärmen professional bilim pedagogikasy, ýokarda okuwjaýlarynyň pedagogikasy, harby pedagogikasy ýaly pudaklar döräp we ösüp başlady.

Pedagogikanyň beýleki ylymlar bilen arabaglanyşygy. Pedagogika ylmy filosofiýa, sosialogiýa, taryh, folklor, edebiýat, psihologiýa, adam anatomiýasy we fiziologiýasy, mekdep gigiýenasy bilen berk baglanyşyklydyr. Ol zerur bolanda, özüne gerek maglumatlary logika, matematika, ykdysadyýet, dil, din ýaly ylymlardan hem süzüp alýar. Tebigat dünýäsiniň adamzat jemgyýetiniň, ynsanyýet aňynyň ösüşiniň umumy kanunlary baradaky ylym bolan filosofiýa pedagogikanyň metodologik esasy bolup durýar. Terbiýäniň kanuna laýyklygy, içki arabaglanyşygy, özara gatnaşygy, ýeneki ösüşleri dialektiki materializmiň kanunlary hem düzgünleri esasynda ýüze çykarylýar. Mahlasy. Pedagogika hemme babatda-da filosofiýa ylmyna daýanýar, ýaş nesle terbiýe hem bilim bermegiň çylşyrymly meselelerini ylmy nukdaýnazardan işläp düzmekde oňa esaslanýar.

Pedagogika özüniň käbir anyk meselelerini işläp düzende, sosiologiýa ylmyna-da daýanmaly bolýar, çünki sosiologiýa hem sosial sredanyň şahsyýetiň kemala gelmegine edýän täsirini, adamlaryň arasyndaky sosial gatnaşyklary derňeýär. Pedagogika taryh aýratyn hem onuň etnografiýa diýen bölümi bilen arabaglanyşygy-da, edebiýat, halk döredijiligi bilen erkli bolup durýandygyda

berkdir. Türkmen halkynyň öz aslyna dolanmagy üçin mümkinçiligiň dörän mahalynda medeni we ruhy gymmatlyklaryň we pedagogika üçin uly roly bar.

Şu ýerde adam anatomiýasynyň we fiziologiýasynyň pedagogika bilen arabaglanyşygy barada-da ýatlap geçmek gerek, çünki ol pedagogikanyň hem, psihologiýanyň hem tebigy ylmy esasy bolup durýar. Fiziologiýa ylmynyň gazananlary okatmagyň we terbiýelemegiň pedagogik esaslaryny öwrenmekde, okuw işiniň prinsiplerini ylmy esaslarda düşündirmekde, okuw terbiýeçilik işiniň mazmunyny kesgitlemekde hem-de beýleki möhüm wezipeleriň çözgütlerini anyklamakda aýratyn ähmiýete eýedir. Pedagogika psihologiýa ylmy bilen has hem ýakyn arabaglanyşykdadyr. Eger psihologiýa adamyň içki dünýäsi hem onuň onuň ösüşi kanunlary bilen iş salyşýan bolsa, pedagogika şol şahsyň içki dünýäsine, adamkärçilik sypatlarynyň sagdynlaşmagyna täsir edýän serişdeleri, usullary açyp görkezýär. Eger psihologiýa adamyň gylyk-häsiýetindäki ýetmezçiligi açyp görkezýän bolsa, pedagogika şol kemçiligi nähili serişdeleriň, haýsy usullaryň kömegi bilen terbiýeläp boljakdygyny salgy berýär.

Pedagogika beýleki ylymlar bilen hem baglanyşyklydyr. Bu bolsa pedagogika bilen iş salyşýanlaryň şol ylymlardan belli bir derejede habarly bolmalydygyny, olardan ýerlikli peýdalanyp bilmelidigini aňladýar.

Pedagogika ylmynyň ylmy-barlag usullary. Pedagogika mekdeplerde we döwlet tarapyndan ýörite guralan okuw jaýlarynda, maşgalada, önümçilikde amala aşyrylýan terbiýäniň okatmagyň, bilim bermegiň kanunlary düzgünleri hakynda, mekdebi öwreniş hakynda ylymdyr. Pedagogikanyň ösüşi

okuw terbiýeçilik işini ylmy taýdan derňemegi ylmy taýdan derňemegi talap edýär. Her bir ylmy barlag öňki bir barlaglarda gazananlaryň esasynda gurulýar. Ol hökman eýýäm nämelerin bellidigini nazarda tutmalydyr, pedagogik tejribede toplanan faktlary analizlemelidir hem-de täze barlaglaryň barlanan meseleleri nähili gowylandyrjakdygyny olary çözmäge uly kömek berjekdigini kesgitlemelidir.

Pedagogiki barlaglarda gözegçilik, anketa, eksperiment, gürrüň, ýazuw üsti bilen soramak, okuwçylaryň ýazuw işlerini öwrenmek, mekdep dokumentasiýasyny öwrenmek, çagalaryň işiniň netijelerini öwrenmek, maglumatlary matematiki we statistiki taýdan işlemek usullar, edebi çeşmeleri öwrenmek we başgalar ulanylýar. Pedagogikanyň umumy metodologiýasy ylmy dünýägaraýşydyr. Ýagny materialistik dialektikasydyr. Şöhlelendirmegin we akyl ýetirmegin nazaryýeti ylmy derňewlere çemeleşmegiň ugruny kesgitleýär.

Dialektiki we taryhy materializm terbiýäniň durmuş manysy, admyň kämilleşmegine täsir edýän obýektiv we subýektiv şertler, hemme taraplaýyn sazlaşykly ösdürmek ýaly inňän wajyp pedagogik esas bolup durýar. Biziň pedagogikamyz terbiýelemek, okatmak-bilim bermek we şahsyýetiň ösüşi boýunça, mekdep işini guramagy öwrenmek boýunça ylmy barlaglarda şol öwrenilýän zatlara jemgyýetçilik gatnaşyklarynyň netijesi hökmünde seredilmelidir. Dialektiki-materialistik taýdan çemeleşmek pedagogik hadysalary we işleri hemme taraplaýyn öwrenilmegi talap edýär. Olaryň arasynda bolan içki we daşky baglanyşyklary açmagy, hadysalary we prosessleri hemişe ösüşde,

özgerişde, hereketde görmegi talap edýär. Olardaky içki garşylyklary, olaryň bitewiligine hem-de şonuň esasynda öwrenilýän hadysalaryň hereketlendiriji güýjüni görmegi talap edýär. Mukdar taýdan üýtgemeleriň hil taýdan üýtgeşmelere getirýändigini görüp bilmegi talap edýär.

Öwrenilýä hadysalary nazaryýetiň we tejribäniň bütewiliginiň nukdaý nazaryndan derňemegi talap edýär. Sebäbi tejribe bilimleriň, akyl ýetirişiň çeşmesi hem-de onuň hakykylygynyň görkezijisidir. Pedagogika boýunça ylmy barlaglaryň esasy maksady şahsyýete bilim, terbiýe bermegiň we onuň ösüşiniň kanunalaýyklaryny açmakdan ybaratdyr. Olary we öň belli bolan kanunalaýyklaryny aňly düşünjesi hem-de maksady gönüklendirilip ulanmakdyr. Barlaglarda hemişe pedagogika haysalaryň ösüşiniň we üýtgeýşiniň sebäpleri gözlenmelidir. Her bir pedagogik ylmy barlag şol barlaglaryň öz içki manysyny, onuň predmetini şöhlendirilmegidir. Diňe şeýle ýgdaýda hadysa hakyky ylmy taýdan akyl ýetirip bolýar. Her bir barlagda öwrenilýän hadysanyň içki manysyna laýyk gelýän usullar ýa-da usullaryň ulgamyny ulanmak hökmandyr. Ylmy barlaglaryň usullary mazmuny bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr.

Pedagogika boýunça ylmy barlag täze pedagogik bilimleriň kemala geliş prosesidir. Onuň esasy düzüm bölekleri şulardan ybaratdyr:

1. Barlagyň ulgamyny kesgitlemek;
2. Barlagyň wezipesini kesgitlemek;
3. Barlaga çenli bolan ýagdaýy derňäp baha bermek, ýagny bar bolan şertleri we akyl ýetirişi wezipelerini, meselelerini hem-de bar bolan maglumatlary analizlemek.;
4. Başlangyç gepotizany döretmek;
5. Olary nazaryýet we eksperimental taýdan barlamak;
6. Alynan netijeleri (ylmy faktlary) analizlemek, umumylaşdyrmak;

7. Olara ylmy taýdan düşündiriş bermek.
 8. Nazaryýet netijelere gelmek we okuw-terbiýeçilik işiniň tejribesini kämilleşdirmek boýunça ylmy usulýet maslahatlary işläp düzmek.
- Pedagogika boýunça ylmy barlaglaryň üç derejesini, görnüşini tapawutlandyrmak bolýar:

1. empirik;
2. nazaryýet;
3. metodologik barlaglar;

Empirik dereje- ylmyň täze faktlary açylyp, şolara umumylaşdyrmagyň esasynda empirik kanunalaýyklyklar kämilleşýär. Empirik ylmy barlag öwrenilýän pedagogik obýekte gös-göni gönükdirilendir. Ol syn etmegiň we eksperimentiň netijelerine daýanýar.

Nazaryýet (teoretik) dereje –öňki açylan faktlary herm-de geljekki faktlary we wakalary öňünden aýtmak üçin mümkinçilik berýän esasy umumy kanunalaýyklyklar kesgitlenýär we öňe sürülýär. Ol pedagoik düşüňjeleriň apparaty bilen bagly bolup şolary ösdürmäge gönükdirilen. Ol obýektiw hakykatyň möhüm baglanyşyklaryny kanunalaýyklaryny hemme taraplaýyn akyl ýetirmäge gönükdirilendir. Ol iň çylşyrymly hadysalara düşünmäge mümkinçilik berýär. Ol mydama sintez bilen alnyp barylýar. Ol sinteze geçir şonuň bilen gutarýar. Usullaryň şu aşakdaky görnüşleridir:

1. syn etmek.
2. Gürrüň etmek
3. Ankete (açyk we ýapyk)
4. Eksperiment (tebigy hem laborator)
5. Statistik –matematik usuly.

Pedagogika dersinden umumy okuwyň beýany

Tema: Gözellik terbiýesiniň esaslary

Sapagyň maksady: Ýaş nesle gözellik terbiýe barada düşünje bermek.

Meýilnama:

1. Türkmenistanyň Prezidentiniň ynsanperwerlik pedagogikasy-gözelligiň nusgasydyr.
2. Gözellik terbiýesiniň mazmuny we wezipeleri.
3. Edebi mirasyň, halk pedagogikasynyň, milli däp-dessurlaryň ýaşlary gözellik taýdan terbiýelemekdäki ähmiýeti.
4. Maşgalada gözellik terbiýesini bermek.

Edebiýat:

1. Berdimuhamedow Gurbanguly. Täze galkynyş eýýamy.-A.:2007
2. Berdimuhamedow Gurbanguly. Döwlet adam üçündür.-A.: 2008
3. Pirliýew G. Mekdepde terbiýeçilik işiniň esasy meseleleri.A.:1990
4. Pirliýew G. Etnopedagogika we häzirki zaman terbiýesi. A.:1995
5. Öräýew A. Türkmenistanyň döwlet nyşanlary. A.,1993.
6. Balakaýew D. Caga terbiýesi. – A., 1978.
7. Haljanow Ş. Garaşsyzlyk pedagogikasy. A., 1995.

8. Babanskiý Ý.K. Pedagogika. M., 1988.

Ynsan balasy belli bir döwletde, belli bir maşgalada dünýä inýär. Onuň içki “meni”, şeýle hem erki, özüni adam diýip duýmagy, raýat diýip saýmagy ýaly ilkinji duýgulary hem şol ýerde kemala gelýär. Adam özüniň şahsy durmuş ýoluny saýlamakda erkindir. Ol maşgalada we jemgyýetde alan terbiýesinden hem-de biliminden gözügip, özüniň durmuş ýoluny kesgitlemäge ukyplydyr. Ynsan öz isleg arzuwlarynda, ýagşy bilen ýamanyň, peýda bilen zyýanyň aratapawudyny seljermekde hem erkindir. Onuň bu erki durmuşda ömrüniň manysyny açyp biljek kär edinmek, ömrüňe şugla saçyp biljek söwer ýar, dost saýlap tutunmak ýaly ugurlarda hem özüni aýdyň görkezýär. Adam kämillik ýaşyna ýetende, öz raýatlygyny kesgitlemek hukuguna eýedir. Ynsana mahsus bolan bu aýratynlyklar onuň alan estetika terbiýesine esaslanýar. Doly bahaly adamyň kemala gelmeginde estetiki terbiýe özüni örän aýdyň görkezýär. Gepi-sözi ýerinde bolan, gatnaşyklary hereketleri, edebi, aň-düşünjesi we pikirlenişi taýdan ajaýyp adamy kemala getirmek estetiki terbiýäniň esasy maksady bolup durýar.

Estetika grekçe – “aisthetikos” – duýgy, akyl ýetirme diýen ýaly manylary aňladyp, ol ilkinji gezek nemes filosofy Aleksandr Gotlib Baumgarten (1714-1762) tarapyndan peýdalanylýar. Ylmyň estetika pudagyna bu ýerde duýgy arkaly akyl ýetirme ylmy hökmünde garalýar. Nemes filosofy Immanuel Kant (1724-1804) estetika duýgy hakyndaky ylym diýen netijä gelýär. Estetika hakynda başga-da “Erkin sungat”,

“Gözellige akyl ýetirme sungaty”, “Gözelligi akyl ýetirip syzma” ýaly dürli garaýyşlar dowam edýär.

Asyrlar boýy gara zähmeti bilen güzeranyny aýlap gelen ýönekeý halk ähli kynçylyklara seretmezden, özünde gözellige bolan söýgini ösdürmäge, özboluşly estetik garaýyşlaryny kemala getirmäge güýç we gaýrat tapypdyr. Halk ýaş nesilde hem hakykatdan-da gözel, zähmetkeşleriň gözellik baradaky ideýalaryna laýyk gelýän zatlara isleg we söýgi döretmäge hemişe üns berip gelipdir. Halk öz arasyndan beýik söz ussatlaryny, meşhur gözel, nepis zatlary döredijileri ösdürip ýetişdiripdir.

Halk gözellige hemişe ýokary baha beripdir. Muňa köp sanly nakyllar hem şaýatlyk edýär. Mysal üçin: **“Ýagşyny görmek jennet”, “Az bolsun uz bolsun”, “Ýiidiň gelşigi – sakgal, aýalyň gelşigi –saç”, “Adam görki ýüz, ýüz görki-göz”, agyz görki –dil”** we beýlekiler. Halk gözellik hakynda, gözel tebigat, gözel gelin-gyzlar, pälwansypat, syrdam ýigitler, her bir öýe gelşik berýän ajaýyp halylar we beýleki nepis zatlar barada dessanlarda, ertekidir aýdymlarda mähir bilen gürrüň berýär, gözelligiň waspyny ýetirýär. Türkmen halkynyň gözellige nähili uly ähmiýet berendigine we berýändigine zähmetkeş adamlaryň durmuşda ulanylýan ähli zatlary bezemek endigi hhem şaýatlyk edýär. Meselem: milli aýal köýnekleriniň çaga eşikleriniň, uly ýaşly adamlaryň köýnekleriniň donlarynyň ýakalarynyň, küýze önümleriniň, şaý-sepleriniň owadan keşdelerdir nagyşlar bilen bezelmegi halkyň estetik gözellige uly ähmiýet berendigine güwä geçýär. Muňa mysal hökmünde

çaga sallnçagynyň alaja ýüpüni, ýörite dokalan owadan gölli sallançak kilimini, goýundyr guzy bakýan oglanlaryň nagyşlanan taýaklaryny, gülli joraplary hem görkezmek bolar. **Gözellik**-ozaly bilen duýma, gowyny seljerme, oňa dogry düşünme diýmekdir. Çünki, adamlar göwünlerine ýaran, özlerini haýran galdyran we kanagatlanma duýgusyny döreden gymmatlyklary gözellik diýip kabul edýärler. Biziň üçin gözəl bolup görnen zatlar baradaky duýgy bolsa, biziň içki dünýämizden gaýdýar we estetikanyň kanagatlanma ölçeglerini kesgitleýär. Şeýlelikde, gözellik anyk alnan bir adamyň duýgusy bilen baglanyşyklydyr. Elbetde, adamlaryň gözelligi kabul ediş özçegi dürli hilidir. Muny nazarda tutman bolmaz. Biziň ählimizi bitewileşdirýän, aýratynlyklarymyzy, duýgurlygymyzy kesgitleýän zat aňdyr. “Gözellik saňa nazaryny salanyň gözündedir” diýilmegi ýöne ýere aýdylýan pähim dälidir. Gözellik hakyndaky düşünje gury söz bolman, eýsem, duýgynyň we pähim-paýhasyň, umumylygyň hem hususylygyň, anyklygyň hem-de abstraktlygyň çylşyrymly utagşmasydyr. Adam şu ajaýyp aýratynlyklara özünde raýatlyk duýgulary oýarmak bilen bilelikde, estetiki terbiýe arkaly hem eýe bolýar. Çagalara raýatlyk terbiýesini bermegiň irki döwri olaryň hukuklaryny goramak, olara sütem edilmegine garşy göreş hakyndaky halkara şertnamalarynyň we milli kanunlaryň durmuşa geçirilmegi bilen utgaşyklylykda amala aşyrylýar. Çaga turuwbaşdan Watanyň tebigatyna, milletiniň medeniýetine bolan söýgi ruhunda terbiýelenmelidir. Onuň terbiýesine Watana söýgi, ýagny, watansöýüjilik ileri tutulmalydyr.

Kemala gelen raýatyň saýlanmak we saýlamak hukugy onuň doly hukugy raýat bolmagynyň kepidir. Munuň özi döwletiň her bir raýatynyň terbiýesinde möhüm ähmiýete eýedir. Çünki, terbiýäniň bu görnüşi şol bir döwletiň öz syýasy konsepsiýasyna we ideologiýasyna laýyklykda amala aşyrylýar. Sebäbi, jemgyýetdäki sazlaşykly ösen raýaty maşgalada, mekdepde, ýokary okuw mekdeplerinde, şol bir döwletiň özi üçin zerurlykdyr. Döwletiň geljegi bolan şu hili raýatlar diňe estetiki terbiýäniň kömegi bilen kemala getirilip bilinýär. Munuň özi hem-ä şol bir döwletiň, hem-de şol bir raýatyň abadanlygyny we bagtyýarlygyny üpjün edýär.

Ynsanyň ilkinji terbiýeçileri onuň ata-enesidir, kowum-garyndaşlarydyr. Wagtyň geçmegi bilen adamlar hem, özgerýär. Munyň özi adamyň kemala gelmegine öz täsirini ýetirýär. Çagany kemala getirmekde ata-ene bilen bilelikde, bilim we terbiýe bermegiň beýleki bir möhüm ojagy mekdepdir. Mekdepde çagada, bilimiň, terbiýäniň we durmuşyň ilkinji basgançaklaryna aýak basýar. Mekdep mugallymlary we bile okaän synp ýoldaşlary çaganyň şahs hökmünde kemala gelmegine täsir edýän möhüm iki faktordyr. Çaga terbiýesiniň şu basgançagynda çaganyň töwereginde diňe bir ata-enesi, ýakyn hossarlary, mugallymlary, dost-ýarlary bolmak bilen çäklenmän, eýsem, onuň tebigy „meni“ hem ýüze çykyp başlaýar. Bu döwürde çaga töweregindäkileriň sözleýşine, bolşuna we hereketine öýkünip, oňa düşünjek bolup, ondan peýdalanyp, gören-eşiden zatlaryny seljerip başlaýar.

Çaga berilýän bilim we terbiýe milli gymmatlyklara hem-de raýatlyk kadalaryna eýerýän bolsa, onda çaganyň içki dünýäsi, aň-düşünjesi hem sol esaslardan gözbaş alyp gaýdýar. Beýni topragyna ekilen akyl däneleriniň adamyň ýaşayşa ukyply bolup kemala gelmeginde uly orny bardyr. Ösüp gelýän nesliň özbaşdak durmuş ýoly ýetginjeklik, ýigitlik we beýleki basgançaklar bilen dowam edýär. Raýatlyk we sosial hukuklara eýe bolan her bir şahsyýet ynsan ömrüniň şu ýillarynda kemala gelýär. Çagalyk we ýetginjeklik döwri aman, abadan durmuşda geçen hem bolsa ýa-da kyn günlere gabat hem gelen bolsa, adam ömrüniň iň ajaýyp döwrüdür.

Watana gezek gelende türkmen maşgalasynda zenan durnuklylygy we sabyrlylygy ata-babalarymyzdan bári dowam edip gelýän edepdir. Türkmen zenany maşgala ojagyny gorap saklaýjy, dowam etdiriji hökmünde şu edebe tabyn bolmagy parz diýip bilýär. Ata-ene watançylyk edebiniň şu nusgasyny öz ogul-gyzlarynyň gursaklaryna hem guýýar.

Parahatçylykly zamanda ýetginjek harby gulluga ugradylanda maşgalada toý-dabara tutulýar. Munuň özi Watan önündäki harby borjuňy ýerine ýetirmegiň ynsan üçin belent mertebedigine düşünmekden gelip çykýar. Ýigitlik we kämillik ýaşlarynyň ýatlamalary bolsa söýgi bilen gurlan öý-ojak bilen baglanyşyklydyr.

Estetiki terbiýe adam ömrüniň kämillik we beýleki döwürlerinde hem öz ähmiýrtini saklap gelýär. Her bir raýatyň öz ýaşayan ýurdunyň döwlet we millet derejesinde dürli meselelerine akyl ýetirip bilmekligi

estetiki medeniýeti talap edýär. Doly bahaly raýat-bu döwletdäki ösüşiň we galkynyşyň subýektidir. Şeýle hili raýat ahlaky we medeni –ruhy gymmatlyklarynyň nesilden-nesle geçirilmeginde hem möhüm orna eýedir.

Raýatlyk bilen milli döwletiň arasyndaky gatnaşyklaryň guralyşynda raýatlaryň konstitusion hukuklary kepillendirilendir. Döwletiň Garaşsyzlygy we özbaşdaklygy onuň raýatlarynyň ruhy-medeni derejesi bilen berk baglanyşyklydyr.